

Д-р Я р о с л а в П а д о х

Професор Українського Білого Університету

Д А В Н Ї У К Р А Ї Н С Ь К Е

С У Д О В Е П Р А В О

(Конспект викладів)

ооОоо
"

М ю н х е н - 1949 - П а р и ж

Накладом Референтури Студій і Культурно-Суспільних справ
- Центрального Союзу Українського Студентства.-

З М І С Т :

Перша Частина

СУДІВНИЦТВО

Стор.

A.	ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ	I.
	<u>I. Княжа доба</u>	I.
	<u>II. Литовсько-польська доба</u> ...	3.
	1) Суди на українських землях під Польщею..	3.
	2) Суди на українських землях у Великім Князівстві Литовськім	4.
	<u>III. Доба Гетьманщини</u>	7.
	1) Період Козацьких Судів	7.
	2) Період статутових судів	9.
	3) Судоустрій Закарпатської Січі	9.
B.	<u>ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУЛОЧИНСТВА</u>	II.
	<u>I. Княжа доба</u>	II.
	1) Розвиток	II.
	2) Основи	II.
	3) Сторони	II.
	4) Започаткування процесу	II.
	5) Розправа	12.
	6) Докази	12.
	7) Вирок і його виконання	13.
	<u>II. Литовсько-руська доба</u> ...	14.
	1) Основи	14.
	2) Сторони	14.
	3) Вступне слідство	14.
	4) Позов	15.

5) Розправа	15.
6) Докази	16.
7) Вирок і екзакуція	16.
8) Оскарження вироків	17.
9) Особливі судочинства	18.
<u>III. Доба Гетьманщини</u>	19.
1) Основи	19.
2) Сторони	19.
3) Започаткування процесу	20.
4) Розправа	20.
5) Докази	20.
6) Вирок і його виконання	21.
7) Оскарження судових рішень	21.
8) Окремі судочинства	22.
<u>IV. Звичайне судочинство</u>	23.
1) Розвиток	23.
2) Основи	23.
3) Слідство	24.
а/Гонення слідом	24.
б/Сок або сочення	24.
в/Звод	24.
г/Слідча Копа	24.
4) Розправа/	25.
5) Докази	25.
а/Лице	25.
б/Заклад	25.
в/Поволення	25.

	<u>Стор.</u>
г/Рота	25.
6) Вирок і його виконання	26.
<u>Друга Частина.</u>	
КАРНЕ ПРАВО	27.
<u>I. Княжа доба</u>	28.
1) Розвиток	28.
2) Ідеологія	29.
3) Загальні постанови	29.
4) Злочини	30.
5) Кари	31.
<u>II. Литовсько-Руська доба</u>	33.
1) Розвиток	33.
2) Ідеологія	33.
3) Загальні постанови	34.
4) Злочини	34.
5) Кари	37.
<u>III. Доба Гетьманщини</u>	40.
1) Розвиток	40.
2) Ідеологія	40.
3) Загальні постанови	41.
4) Злочини	42.
5) Кари	44.
6) Засоби вимушення, забезпечення і поправи	48.

.....-0-.....

=====
С У Д И В Н И Ц Т В О

П е р ш а Ч а с т и н а

Під назвою судівництво розуміємо як судовий устрій, тобто організацію судів, так і судочинство, тобто порядок, за яким переводяться судові дії (процес), спрямовані на встановлення, охорону й здійснення прав осіб.

Тому історія українського судівництва обіймає дві частини: А. Історію українських судів і Б. Історію українського судочинства.

А. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ СУДІВ.

І. КНЯЖА ДОБА.

Судівництво княжої доби поділяється на світське і духовне. Світські суди обіймали суди публічні і приватні (домініювали). Судами публічними були суди: 1) княжі, 2) вічеві і 3) громадські.

І. Княжий суд відбував сам князь, як зверхній суддя краю, або його урядовці. Судейська влада належала до основних прерогатив княжого уряду, а обов'язок судити громадян вважався головним обов'язком володаря.

Урядовці заступали князи тільки з його уповноваження і в межах того уповноваження. Самостійної судової компетенції вони не мали. Найважливішими урядовцями зі судейською владою були тивун або тіун, мабуть ідентичний з вирником, і метальник, мабуть тотожний з мечником. Інші урядовці, як ябетники, цетські (згодом возні), отроки, і писці, були допоміжними і виконними органами суду.

Судові розправи відбувалися в столиці краю, на княжому дворі, або на різних місцях державної території, де сплився князь або його урядовці, об'їжджаючи край. Крім цих столичних і об'їздових судів, були ще на провінції постійні княжі суди, а саме суди по-

с а д н и к і в, тобто княжих намісників. Княжим судам підлягало ціле населення з деякими винятками, як щодо осіб ("церковні люди"), так і справ.

2. Б і ч е в и й с у д вирішував раніше всякі справи, а згодом тільки справи найважливішого значення. Ним проводив князь, коли скликав віче, або обрана вічем особа. Згодом віче залишило судочинство, а декуди його заборонено.

3. Г р о м а д с ь к и й с у д або суд народний діяв з найдавніших часів, зразу, єдиний судовий орган, згодом побіч державних (княжих) судів. Основним видом того суду був в е р в н и й суд, який був судом судової громади - верви. Його складали "судні мужі", під проводом виборного голови (старости). Ці суди розглядали всякі справи, і брали участь в переводжуванні вступного слідства.

П р и в а т н і с у д и, тобто суди панські або домініяльні переводили пани в відношенні до своїх невільників і частинно до закупів. З поступом часу необмежена зразу судова влада пана обмежується в користь державного судівництва, передовсім обмеженням судової компетенції панського суду та змогою відкликатися від вирішення пана до державного суду. До приватного судівництва слід зачислити судову владу батька над його дітьми.

Ц е р к о в н і с у д и існували ще з-перед охрещення краю. Тоді були обов'язкові, згодом церковні суди були визнані князями і сталися обов'язковими. Вони існували при єпископах, яким були підчинені. Їх юрисдикція обнімала церковні особи (духівництво, їх родини, церковну прислугу, піклуванців церкви і т.п.) та церковні справи (злочини проти віри, подружжя, снори подружні й спадщинні і т.п.). Церковне судівництво спиралося на номоканон і церковні устава князів.

II. ЛИТОВСЬКО - ПОЛЬСЬКА ДОБА.

Тому, що втративши незалежність, українські землі частинно знайшлися в межах Польщі, а частинно Великого Литовського Князівства, слід судівництво цієї доби з'ясувати окремо для обох займаєтин.

I. Суди на українських землях під Польщею.

До кінця 14. століття залишилися ці суди майже без змін.

Згодом введено уряд королівських намісників, старост, яким віддано також судову владу.

Ці Земські суди були заведені зразу у Львові і Сяноці, а потім і по інших містах. Ці суди дуже різнилися від польських земських судів і були під впливом давнього українського права.

Побіч них діяли давні суди громадські та стали появлятися суди міські.

В 1435 р. змінено цей судоустрій, розтягнувши на українські землі польську тричленну систему станово-шляхетських судів: земських, городських і підкоморських.

Суди земські побудовано в кожній землі. Вони склалися з виборних: судді, підсудна, писаря і коморників та розглядали цивільні справи шляхти.

Суди городські розбирали важніші карні справи під проводом старост відносного городу, однаково шляхти, як і нешляхотського населення. Зразу було багато городських судів; від 16 стол. по однім у кожній землі.

Суди підкоморські розглядали тільки межові спори.

Вищими апеляційними установами були суди вічеві загалу шляхти воєвідства, яка збиралася тричі в році під проводом воєводи. З 15 стол. апеляції йшли до короля.

Поза цією системою церковно-шляхетських судів існували ще суди

міські, сільські, приватні - домініяльні і духовні.

Суди міські спиралися на праві і практики німецького міського права, дуже zdeформованого і обмеженого шляхетським панівним станом. Апеляційною інстанцією для тих судів був суд матірнього, старшого міста Львова. Вищий міський суд мало також м. Сянік.

Суди сільські поділялися на суди німецького, українського і волоського права. Вони розглядали справи цивільні і менші карні місцевого населення.

Домініяльні суди розбирали справи як I. інстанція або й як 2. інстанція від вироків сільських судів. В них засідав пан-землевласник або визначена ним особа та представники села.

2. Суди на українських землях у Великім Князівстві Литовськім.

Ці суди пройшли 4 фази існування, межами яких є р.р. 1386, 1566 і 1569.

До 1386 р. на українських землях збереглося давнє право і майже без змін давні судові установи. Головною новістю - це суд великого князя над удільними князями.

Від 1386 р. (Крєвська унія) Литва, а за нею і українські землі підпадають під західньо-європейські польські впливи, а за тим і змінюється судоустрій. Він спирається на судах: 1) державних, 2) міських, 3) громадських, 4) домініяльних і 5) духовних.

1) Суди державні, які поділялися на провінційні і центральні, знаходилися в руках великого князя і його урядовців.

До провінційних судів належали зразу суди велико-княжих намісників, а згодом суди старостинські і воевідські та великокняжих державців. Ці суди були одноособові і розглядали справи вільного населення та населення підчиненого приватно-правній владі великого князя, як землевласника. З 1529 р. в судах цих засідали ще по 2 шляхтичі. З 1542 р. воевідські суди сталися судами вищої інстанції. Ще вищими були суди соймові даної землі.

Центральні суди склалися з судів: господарського, комісарського, асесорського, маршалківського і суду Панів-Ради. Ці суди вели здебільшого справи в апеляційному порядку і якщо в них (напр. в господарському суді) не брав участі сам вел.

князь, вони діяли з його уповноваження і були йому підчинені. Князь перевірявав їхні вироки і їх затверджував або касував, чи змінював. Комісарський суд розглядав здебільшого ґрунтово-межові справи. Суд Панів-Ради існував недовго (15-16 стол.) і не виявив ширшої діяльності та не здобув більшого впливу. Допоміжним персоналом судів тієї доби були здебільшого староукраїнські урядовці: дітсьві, вижі, увязчі, писарі і дяки.

2) Міські суди існували в упривілейованих містах. Міське судочинство вела виборна лава присяжних. Лавничий суд складався звичайно з 12 осіб, його предсідником був єїт. Він розбирав справи міщан, цивільні і карні. В містах, в яких були національні юрисдикції, існували суди для окремих національностей.

3) Громадські суди, звані копними судами були інституціями давнього звичаєвого права доісторичної доби. Вони відповідають старокиївським вервним судам. Були це неперіодичні суди широких судових громад - конних околиць, які прибували на розправу копою або копою. Копу збирав покривдженний або місцевий старшина, чи власник маєтку, а інколи осуджений, щоб реабілітуватися. Копя зберегла давній безстановий характер. На копі судилися люде усіх станів. Копне судочинство зачиналося звичайно слідчою "гарячою копою" на місці злочину, розглядалося "головнішою копою" і кінчалося "остаточною (генеральною, завитою, присяжною) копою" на стародавніх місцях "коповищах". Копя розглядала всякі справи, поза важкими карними. Апеляція від конного вироку йшла до городського суду. Держава визнала це судівництво і втягла його в систему державного судівництва.

4) Домініяльні суди обнімали зразу судочинства панів над невідільним і піввідільним населенням, а згодом під західно-європейським впливом також над вільним населенням, поселеним в межах панських імунітетів. Лише деякі важливіші злочини розглядалося державними судами. Ці суди звичайно поділялися на суди отаманів і суди самих панів.

5) Духовні суди, тобто суди єпископів і їх крилосів, зберегли в загальному давню речеву і особову компетенцію. Але щодз то зростаючий вплив шляхетчини постійно обмежував цю компетенцію. Зате вона поширилася на селян, поселених в церковних посілоствах.

В третю фазу розвитку ввійшли суди з 2. Литовським Статутом 1566 р. Залишили майже незміненими центральні суди (скасовано суд Панів-Ради), Статут змінив провінційальні суди, звівши за польським зразком суди земські, замкові і підморські.

Суди земські заведено по всіх повітах. В їх склад входив суддя, підсудок, писар, номіновані великим князем з-поміж 4 кандидатів, намічених шляхтою повіту. Ці суди збиралися тричі в рік і судили шляхетський загаль у цивільних і менших карних спра-

вах.

Суди замкові, звані також городськими були одноособовими карними судами старост і воевод, які розглядали справи усіх станів на щомісячних "городських рочках".

Суди підкоморські були одноособовими судами підкоморих, визначуваних подібно як земські судді, по одному на повіт. Вони розглядали межові справи.

Четверта фаза розвитку судів прийшла з Люблинською Унією 1569 р. На невеликій території, що залишилися при Великим Князівстві Литовським майже не наступили зміни, а на землях придлужених до Польщі заведено загальну польську судову організацію. Для українських воєвідств волинського, брацлавського і київського короткий час (1579 - 89) за вищу судову інстанцію був Луцький Трибунал, який складався з депутатів тих воєвідств. По скасуванні цього "руського" трибуналу названі воєвідства підчинено загальному Трибуналові Люблинському.

Помітним явищем цього часу є виникнення автономного станового козацького судівництва, яке виконував гетьман над підчиненими йому козаками. Це судівництво здобуло під кінець 16 стол. урядове визнання.

Зі змін переведених в цей період на землях Великого Князівства Литовського найзамітнішою є заснування Головного Трибуналу Великого Князівства та введення колегіальності в центральних судових установах. В 1793 р. замінено суди земські, городські і підкоморські судами зем'янськими, а в 1791 р. переведено реорганізацію міських судів, які підчинено асесорському судові, як апеляційному.

0) С у д и ч е н я в н і о б и м а в л я т ь Г е н е р а л ь н и й В і с ь к о -
 л и й с ь к и й Г е н е р а л ь н и й К а н ц л е р і я т а с у д и Г о л о в н и й .
 Г е н е р а л ь н и й В і с ь к о в о д і з м а г а є с ь о б 'я з а н и м с ь о б 'я з а н и м
 л е в ь м а н о в и м і з м а г а є с ь о б 'я з а н и м с ь о б 'я з а н и м л е в ь м а н о в и м
 в і д н о в о м о ж н а б у л о з і з м і н и т и с ь н о Г е н е р а л ь н о г о В і с ь к о в о д і
 К а н ц л е р і я т і . В с у д и н і м з а с і д а т и Г е н е р а л ь н и й с у д и (с у д и) і н -
 ш і ч л е н и Г е н е р а л ь н о г о с т а р ш и н и т а з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь -
 н и й В і с ь к о в и й с у д и н і м л и с у д и . І н с т а н ц і я і з о б 'я з а н и м Г е н е р а л ь -
 н о г о с т а р ш и н и , п о л к о в н и к і , о у н ч у к о в и х л о в а т і в і і Г о л о в н о г о
 " п р о т е к ц і о н і с т і в " т а я к з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь н о г о
 с у д и в . С у д и Г е н е р а л ь н о г о і з с т о л . н і , р о с і с ь к и й н а л і с ь к о в .
 Г е н е р а л ь н и й В і с ь к о в К а н ц л е р і я т і з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь -
 н о г о с т а р ш и н и т а з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь н о г о с т а р ш и н и .

а) С у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь з с і с ь к и п і -
 ч и н е н и х о д н и о н о у с у д и в : с і с ь к и х , с о л д а т ь к и х і п о л к о в и х .
 С і с ь к и х с у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь з с і с ь к и х , с о л д а т ь к и х і п о л к о в и х .
 в а ж н і п і л і ч н і і к а р н і с і с ь к и х і з а с о б о в и х к о з а к і . В о н и
 б у л и к о л е г і в н і . Р і ш е н н я с о л д а т ь к и х с у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь
 с у д и ч е н я в н і с і с ь к и х о с і с ь к и х с о л д а т ь к и х . В о н и б у л и к о л е -
 г і в н і з с о л д а т ь к и х . Р о з с і л ь н і с і с ь к и х с і с ь к и х і к а р н і
 к о з а с і с ь к и х с о л д а т ь к и х . С і с ь к и х к о з а к і , з м і с ь т а м і з м і с ь т а м і
 л и ш ь к о з а с і с ь к и х - м і с ь к и х с у д и . І н с т а н ц і я і з о б 'я з а н и м Г е н е р а л ь -
 н о г о с т а р ш и н и , п о л к о в н и к і , о у н ч у к о в и х л о в а т і в і і Г о л о в н о г о
 " п р о т е к ц і о н і с т і в " т а я к з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь н о г о
 с у д и в . С у д и Г е н е р а л ь н о г о і з с т о л . н і , р о с і с ь к и й н а л і с ь к о в .

В о з в а н і (Г о р ж а н і) с у д и о б и м а в л я т ь ч о л о в і с ь т і в н и й і с у д и ч е н ь -
 р а д и .
 а) С у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь з с і с ь к и п і -
 ч и н е н и х о д н и о н о у с у д и в : с і с ь к и х , с о л д а т ь к и х і п о л к о в и х .
 С і с ь к и х с у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь з с і с ь к и х , с о л д а т ь к и х і п о л к о в и х .
 в а ж н і п і л і ч н і і к а р н і с і с ь к и х і з а с о б о в и х к о з а к і . В о н и
 б у л и к о л е г і в н і . Р і ш е н н я с о л д а т ь к и х с у д и ч е н я в н і с к л а д а є с ь
 с у д и ч е н я в н і с і с ь к и х о с і с ь к и х с о л д а т ь к и х . В о н и б у л и к о л е -
 г і в н і з с о л д а т ь к и х . Р о з с і л ь н і с і с ь к и х с і с ь к и х і к а р н і
 к о з а с і с ь к и х с о л д а т ь к и х . С і с ь к и х к о з а к і , з м і с ь т а м і з м і с ь т а м і
 л и ш ь к о з а с і с ь к и х - м і с ь к и х с у д и . І н с т а н ц і я і з о б 'я з а н и м Г е н е р а л ь -
 н о г о с т а р ш и н и , п о л к о в н и к і , о у н ч у к о в и х л о в а т і в і і Г о л о в н о г о
 " п р о т е к ц і о н і с т і в " т а я к з а н а т о г о л о в н о г о Г е н е р а л ь н о г о
 с у д и в . С у д и Г е н е р а л ь н о г о і з с т о л . н і , р о с і с ь к и й н а л і с ь к о в .

I. П е р і о д К о з а с і с ь к и х С у д и в .

С у д о в і с ь к і п і с ь к о в п о л і ч е н ь н а н а п е р і о д : а / к о з а с і -
 с ь к и х с у д и в (1 7 6 8 - 1 7 6 9 / 6 3) і б / т а н з . с т а т ь о в и х с у д и в (1 7 6 3 -
 1 7 8 3) .

III. М о в а Г е л ь м а н ш и н и .

Гетьманський Суд спирався на владі гетьмана, як зверхнього судді держави. Його компетенція була теоретично необмежена. Гетьман міг кожну справу взяти на власний розгляд, чи то в I. інстанції, чи вже по вирокі нижчих судів. Його вирок був остаточний. Гетьман міг також делегувати своїх представників до нижчих судів. Російський уряд часто обмежував судову владу гетьмана. Мирним поладнанням спорів, які підпадали під компетенцію Генеральної Військової Канцелярії, займався Третейський Суд, якого суддів у числі 3. призначав гетьман.

2. Система міських судів обіймала суди магістратські і ратушні або городові. Магістратські суди існували в упривілейованих містах, спертих на магдебургському привілею. Вони були колегіальними, зложеними з виборних міських старшин, з вїйтом на чолі. Зразу після 1648 р. суди діяли як суди загальні, розглядаючи справи усіх верств населення. Згодом вони повернулися до давньої ролі станових судів для справ міщан. Апеляції від магдебургських судів йшли до Генерального Військового Суду. Старшого міського суду в Гетьманщині не було. Ратушні або городові суди діяли в неупривілейованих містах. Хоч і не користуючи з магдебургського привілею, ці суди спиралися на звички автономного судівництва українських магдебургій. Були це суди колегіальні, зложені щонайменше з 3 осіб з-поміж старшини. Вони вирішували справи міщан; міщані справи розглядали спільні козацько-міщанські суди.

3. Сільські суди в вїйті в вирішували менше важні справи цивільні і карні селян у сільських громадах. В цих судах поруч вїйті засідали представники громади, а не відко духовних і землевласників. Кисло розвинуті в генералій добі козацькі суди не знайшли корисних умов розвитку в Гетьманщині, і хоч зберігали до 18. ст. ст., швидко не розвинулися. Їх ролі народного чинника в судівництві заступила колегіальність сливе всіх судових установ Гетьманщини, в яких засідали і представники громадянства.

4. Домініяльні суди завершують огляд сільського судівництва. Зразу після 1648 р. їх не слідно, але згодом, після скріплення нового станового поділу населення, вони відживають, та вже в куди лагіднішій формі. Ці суди є вже колегіальними; вони розглядають справи при співучасті громадських представників.

5. Духовні суди зберегли свою окремішність з попереднього часу. Держава не мішалася до духовного судівництва, але значно обмежила його компетенцію: в карних і важливіших цивільних справах церковні особи були піддані світським судам.

6. Особливі суди: цехові, ярмаркові та братський суд ніжинської грецької колонії замикають барвний образ судового устрою Гетьманщини в його першому періоді розвитку.

2. П е р і о д с т а т у т о в и х с у д і в .

В періоді т.зв. с т а т у т о в и х с у д і в, тобто судів, введених великою судовою реформою гетьмана Розумовського в р.р. 1760 - 63 на зразок судової системи Литовського Статуту, основну судову систему Гетьманщини: козацькі суди заступлено судами: земськими, городськими і підкоморськими за зреформованим Генеральним Військовим Судом на чолі. Існуючі суди реформа не затримала. Головна цінність реформи в тому, що вона обмежила число апеляційних інстанцій та відділила судову владу від влади адміністративної.

З е м с ь к і с у д и встановлено по 2 в кожному з 10-х повітів держави, створивши 20 судових повітів. В суд входили обираєні доживотною суддя, підсудок і земський писар. До компетенції земських судів належали всі цивільні справи з винятком межових. Були це загально-станові суди, чим головне відрізнялися від земських судів попередньої доби. Вони відбували три сесії в рік.

Г о р о д с ь к і с у д и не діждалися збереження своєї віднови. Навіть їх назва не прийнялася, і осталося даліше назва полкових судів. Були це суди колегіальні; брали в них участь два члени полкової старшини та один представник знатного товариства. Голобував полковник або полковий (городський) суддя. Розбирали кримінальні справи і цивільні, зв'язані з насильством.

П і д к о м о р с ь к і с у д и існували по судових повітах. Були це суди одноособові. Розглядали справи ґрунтові, переважно межові. Підкоморія обираєно доживотною.

Г е н е р а л ь н и й В і й с ь к о в и й С у д основно зреформовано. В нього входило 12 осіб: 2 генеральні судді і 10 депутатів від 10 полків, обираєних на один рік. Після скасування гетьманату, депутатів заступлено постійними членами українськими і російськими. Від імені Генерального Військового Суду йшла апеляція до Суду Гетьмана.

3. С у д о у с т р і й З а п о р і з ь к о ї С і ч і .

На окрему увагу заслуговує с у д о у с т р і й З а п о р і з ь к о ї С і ч і. Його основою була загальна адміністративна організація, бо й на Січі адміністративна влада не була відділена від влади судової. До нижчих органів суду на Січі належали суди куріньних отаманів і паланкових полковників, а до вищих: суди військового судді, кошового отамана і Січової Ради. С у д и п а л а н к о в і і к у р і н н і діяли на терито-

рії паланок і курнів. Їх компетенція була обмежена. В і й - с ь к о в и й с у д д я в і в с а м о с т і й н о р о з п р а в л я в . Н а й о г о в и р о к и й ш л а а п е л я ц і я д о к о ш о в о г о о т а м а н а а б о С і ч о в о ї Р а д и . В н е п р и я в н о с т и к о ш о в о г о в і н з а с т у п а в й о г о т а н о ж в с у д о в и х с п р а в а х . К о ш о в и й О т а м а н в в а ж а в с я в е р х н і м с у д д е ю , л ю г о в и р о к и б у л и о с т a t o ч n і . А л е в м и р н и й ч а с в і д й o g o в и р o k і в м o ж n a б у л о в і д к л и к a т и с я d o С і ч o в o ї Р а d и . В і н м a в п р a в o в и н o с и т и с м e р т n і в i r o k и і м и л y в a т и z a c y d ж e н и x . В С у д і С і ч o в o ї Р a d и б р a в y ч a c т ь з e r a л k o з a ц t в a , п р и я в n o g o н a С і ч і . М a б y т ь т і л ь k и в a ж л и в і ш і c п р a в и п р и х o д и л и n e p e d Р a d y .

Б. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА.

І. КНЯЖА ДОБА.

І. Розвиток.

Шлях розвитку українського процесу йде, як і в інших краях, від самопомочі до суду, та від приватного процесу до процесу публічного. Упорядкованій судовій організації України в історичний час відповідає упорядкована система судочинства.

2. Основи.

Судочинство переводиться в межі існуючих судів державних, громадських, церковних та домініяльних і спирається на засадах єдності, загальності, диспозитивності, змагальності, явності, усності, безпосередності й поміркованого формалізму. Панівною в процесі, як і в матеріальному праві цієї доби, є приватно-правна засада. Єдиний процес для всіх справ, цивільних і кримінальних, знає тільки деякі окремі форми для справ одних чи других. Він стосується до всього наслідком, за винятком деяких справ церковних людей. Процес значимо зачинався на домагання покритого, але вже напроваджувався офіційне обвинувачення. Процес ("тяжка") є змагання сторін перед судом, який є тільки третім у спорі. Він лише наглядає над порядком розправи і встановлює вислід процесового змагання. Розмова ведеться публічно, і в ній бере громада ("лучші люди") чинну участь. Процес ведеться усно, в приємності сторін і свідків.

3. Сторони.

Сторонами в процесі могли бути особи фізичні і правні. Статеві і класові різниці не існували. Інколи стороною була держава. Мабуть, княжі урядовці ябедник і мечник були публічними обвинувачами. З ІІІ століття з'являються судові заступники, хоч ще і не професійні.

4. Започаткування процесу.

Започаткування процесу приводить або

д о г о в і р позовника з противником про віддачу справи під розгляд суду або звичайне в і з в а н н я противника до суду на означений реченець. Найліпш визнаного може довести до з'ясування вирок.

В карних справах, коли доводилося встановлювати особу злочинця або вишукувати втрачену річ, розправу попереджувало с л і д - с т в о, якого головними формами були: с в о д і г о н е н н я с л і д о м.

С в о д був колись не лиш підготовою процесу, але й самим процесом, який вів до вироку і езекуції. Згодом стався засобом відзискання втраченого добра та виявлення злочинця. Свод попереджає публічне оголошення трати. Зворот тієї до трьох днів є безкарний, потім каральний, хіба що посідач речі виявить від кого її прарно набув. По цім власник і посідач речі йдуть до того передника, який знову може вказати свого попередника. В межах города свод йде до кінця, в межах краю - лише до третього своду. Поза межі держави не було обов'язку вести своду. Хто не міг подати попередника ("вести свода"), або "не вийшов на свод", вважався за злочинця і підпадав карі та повертав шноду.

Г о н е н н я с л і д о м стосовано при крадіжці, коли невідомо, хто є злодієм. Власник покращі гонить в приязності громади слідом злодія або покраденого добра (худоби) й до кого слід заведе, той злодій, хіба що зуміє "відвести слід". Коли слід веде до людської оселі, ціла громада має обов'язок відвести слід. Гонення слідом і свод відбуваються при збереженні давніх, свиточних форм.

Б. Розправа.

Р о з п р а в а колись вичерпувалася безпосереднім збройним змаганням: двобоєм. Пізніше сторони змагаються словом ("слово проти слова"), скріпляючи свої заяви і вимоги доказами. Суд переводить ці докази, що й є основою розправи, й видає вирок, який є автоматичним вислідом задовільного переведення доказу.

Б. Докази.

Д о к а з а м и були: с в і д к и ("видоки", "послухи", "люди"), якими могли бути тільки вільні (сумнівне щодо жінок) і яких число було згори встановлене, п р и с я г а, зразу поганська р о т а, так християнське хресне цілування, яку склали сторони і свідки, В о ж і с у д и (ордалії), які колись самі були процесом, а саме п р о б а в о д и, зимної і гарячої, п р о б а з а л і з а, д в о б і й (поле) і ж е р е б; та р е ч е в і д о к а з и як знаки побиття, рани, тіло вбитого, покража, сліди, тощо.

7. Вирок і його виконання.

Вирок видавав суд усно. Він не переводив е к з е к у-
ц і ї цивільних вироків. Про це дбала сама сторожа. Карні
вироки виконував здебільшого князь або його урядовці. Сторо-
ні допомагала держава. Покривджений міг або зодовільнитися
з майна засудженого, або його поневолити для відробітку, коли
майна не старчило.

II. ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА ДОБА.

I. Основи.

Процес цієї доби, зв. "поступком правним" спирається на засаді легальности, визнаної матеріяльним правом. Тільки розправа може дати основу до в'язнення і покарання громадянина. Процес дальше є безпосередній, усний і публічний. Цієї засади не порушує виняток: скрутіня (див. дальше). Процесом дальше диспонує сторона, але роля суду вже куди більша. Приметою судочинства є обмеження числа апеляційних інстанцій (засадничо дві). Зате хибою є невідокремленість норм процесового права матеріяльного та нерозмежованість процесу цивільного від карного. На процесових нормах сильно позначилася станова нерівність суспільства та службова залежність сторін. В цій добі зміцнився також формалізм, хоч він не дорівнював західньо-європейському. Помітною ознакою процесу цього часу - це його дуалізм: побіч загально-го розвивається і діє процес звичайний, норми якого не лише стосуються народними судами, але не рідко застосовуються перед судами державними.

2. Сторони.

Сторонами могли бути вільні, дорослі люде: мужчини після 18, жінки після 13 років життя. Сторонами не могли бути невільники, вийняті з-під права ("вічні виволанці"). Малолітніх і умово хворих заступали родичі або люди сторонні. Сторони могли користати з допомоги уповноважених, званих прокураторами, речниками, а згодом адвокатами. Позовника називано істець, сторона поведова, сторона боляча, жалобник, а пізваного - сторона отпорна, обжалована, або прямо пізваний або підозрілий.

3. Вступне слідство.

Процес попереджувано здебільшого вступне слідство, засобами якого, крім знаних з попередньої доби своду і гонення слідом, були домашня ревізія в приявності возного і свідків. Процес часто попереджували: заповідь втрати, передовсім при втечі невільників і челяді, та за безпечення доказів, яке переводив возний. Часто стосовано так зване поволання, тобто оголошення певних фактів, що траплялося передовсім у випадках вбивства. Зізнання перед урядом важливих фактів та їх вписання до урядових актів забез-

Печували для розправи чимало важливих доказів. На домагання сторони, суд може забезпечити праві ж шляхом видачі різних наказів або наказів, видаючи так зв. судові листи, напр. листи заповідні, упоминальні, заручні, отворені, тощо. Після цих передпроцесових дій суд видає позов.

4. П о з о в .

П о з о в був списуваний в стількох примірниках, скільки було сторін. У позові були подані сторони, домагання позову, його обґрунтування та різання прибутти до суду на найближчі судові роки. Позов доручував возний. Р о к и с у д о в і могли бути звичайні або остаточні, завити, та "статуткові", тобто нормальні або надзвичайні, приспішені, напр., для чужинців. Неприязність на звичайних роках звичайно приводила обов'язок повернення витрат противникові і судові, а неявка на завитому терміні несла втрату справи. Важливі перешкоди, як недуга, закордонний побут, державна служба виправдували неявку, хоч не на всіх термінах. На пізніших сторона мусила визначити свого судового уповноваженого.

5. Р о з п р а в а .

Р о з п р а в а звана розсудок або судовий перевід угаждася за змагання сторін - "доводження справедливости". Вона розпочиналася "волянням справи", тобто викликом справи і сторін. Після поладнання деяких процесових формальностей, суд доручає позовникові "чинити жалобу", тобто з'ясувати позов. Поцьому пізраний подавав оборону, яка мала точно встановлений порядок і зачиналася від так зв. з б и в а н н я або з б у р е н н я р о к у, тобто формальних закидів щодо несправильності років, які мали метою відложення розправи. Поцім йшло з б и в а н н я п о з в у, тобто формальні закиди проти форми і змісту позову. Коли й це не дало бажаного наслідку, пізраний приступав до властивої оборони, зачинаючи від ф о р м а л ь н и х з а к и д і в, які поділялися на 2 групи: таких що вели до програбання справи (закид осуженої справи, закид давности) та до відложення розправи (невластивість суду, брак процесової спосібности сторін). Коли і ці закиди не мали успіху, суд вивав пізраного до "відповіді в самій річі", тобто закидів матеріальної н а т у р и, званих "отпором". Шойно з цим моментом приходило до заґрунтування спору (*litis contestatio*), що називалося "приняттям розправи". Після цього сторони могли ще більше разів забирати голос. По цьому суд переводив докази і видавав вирок. Інколи суд переводив заочну розправу, а не рідко справа переходила до полюбовного суду на основі сповненого "компромісу".

6. Докази.

Докази цього процесу були такі: признання, грамоти, оглядини і речеві докази, свідки, присяга, жереб і допити на муках. Признання було важне лише, коли було невимушене. Грамоти мали дуже велике значення. Вони поділялися на публічні і приватні. Найчастішими урядовими грамотами були виписи з урядових книг. Оглядини і речеві докази були дуже важливі передовсім в карних справах. Вони грали значну роль також при ґрунтових процесах. Свідки поділялися на урядових і приватних. Урядовими були передовсім возні, які грали тажну роль в устійненні певних фактів та перевірці і забезпеченні доказів. Свідками могли бути тільки християни, доброї слави й дорослого віку. Проти на сторона могла не допустити свідків до зложення зізнань, замиждуючи їм, що не відповідають вимогам для свідків. Це була нагага свідків і в, яку треба було доказати, інакше грозила кара. Коли закиди були вірні, сторона мусіла подати інших свідків. Присягу звичайно складала сторона граз зо своїми свідками, інколи сама сторона. В засаді до присяги є ближчий позовник, але від того правила є чимало винятків. Присягала тільки одна сторона, і присяга вирішувала процес. Противна сторона могла заповісти відклик проти цієї доказової ухвали і тоді звичайно суд не переводив присяги, здержуючись до вирішення справи апеляційним судом. Жереб - це залишок колядних-Божих судів. Тепер він визначає, хто є ближчий до доказу. Його стосує суд в сумнівних справах. Допити на мукках стосовано за кражу і тільки до людей нижчого стану, та й то, коли вони були іже карані, або були інші поважні докази їх вини. Мучити можна було тільки 1 - 3 разів і не вільно було довести до окалічення допитуваного.

7. Вирок і екзакуція.

Вирок, званий декретом, сказню, головною сказню, або судовим сказанням видавав суд на невяному засіданні не пізніше 3-х днів після зачинення розпрати, йдучи за думкою більшости. Меншість могла зголосити окрему думку, таг зв. "здання". Вирок виготовлював на письмі писар і цю "цедулу" підписував суддя або підсудок, почім його публічно проголошувано, а згодом вписувано до книг судових. Почім сторони одержували відпис вироку в так зв. судових листах. Вироки поділялися на остаточні і умовні, коли були узалежнені від зложення присяги. Присягу складала сторона після потвердження вироку апеляційним судом. Інколи суд видавав накази за плати без розпрати, звичайно на основі дозжних листів з означеним терміном заплати доугу. Вирок присуджував також кошти процесу. Був це передовсім нєресуд, або пам'ятне, плачене судові і відповідно до висоти "презиску", тобто присудженого правіжу, вижове або вижоване і помильне, оплати зв'язані з увозному і вижам за їх урядові чинності та оплати зв'язані з ув-

язненням: потуремне, поланцюжне, поколодне і т.п. Коли сторони погодилися, не доходило до видачі виралу. Коли справу передану полюбовному судові, державний суд перевірявши вирішення пол. суду його "при моці захопу".

Екзекуцію судового вироку означувало назвами: оправа або отправа судженої речі; нерідко означувало її описого: "шкоду оправити", "отправу чинити", "сказання до тинюнення приводити", тощо. Віритель дбає про виконання вироку сам, на основі підпису вироку, при допомозі суду, в якого окрузі знаходиться майно должника. Екзекуційним органом був позний, в важких карних вироках - кат, званий палачем.

Екзекуцію за грошеву заплату переродилося шляхом "уї"язання" в майно должника, найперше нерухоме і при"язаних до неї людей, потім в речі рухомі. Коли должник противився уї"язанню, попадає у "заруку", тобто платив кару, згоди визначену судом. При повторенні спротиву попадає у "совіту (подійну) заруку". При дальшій спротиві должник був караний горлом. Коли не старчило майна, екзекуцію спрямовувало на особу должника, якого уї"язнювано до часу задовільнення вірителя. На основі "залізного листа" господаря така екзекуція могла бути припинена на 3 роки. Часове припинення екзекуції може статися також з інших причин. Напр., смертну кару на вагітній жінці припинюється до народження дитини. Після заплати довгу наступало "виз"язання" вірительності з майна должника. Після 10 літ право на екзекуцію задовільнювалося.

3. Оскарження вироків.

Оскарження вироків наступало шляхом внесення скарги на суддів або апеляції.

Скарга на суддів, зразу єдиний апеляційний засіб, вийшла зчасом з ужиття і була заступлена апеляцією. Вона була спрямована не проти вироку, але радше проти суддів, що його видали. Її можна було внести як після остаточних, так і часткових вироків і рішень суду. Звичайно скаргу вношувало після заочних вироків, проти яких не можна було внести апеляції. В процесі перед вищим судом позовником ставала сторона, яка внесла скаргу, а підзаним - особа, яка видала оспорену постанову. Коли суддів було більше, всі вони ставали підзаними. В часі цього "впадавого" процесу властива розправа припинювалася.

Апеляція, звана також отзовом була спрямована проти самого вироку. Її вносить "переконаний правом", якщо зараз по вирокі зголосив її устійненою формулою: "панове судді, те сказання ваше видиться мені не відлуг права, відзиваюся до голотного суду". Заповідження апеляції припинювало тинювання вироку.

Апеляція не завжди дозволялася. Напр. була заборонена при вирок-
ках заочних, в справах за порушення спокійного посідання, тощо.
До зміни заочного вироку можна було також довести шляхом при-
вернення до попереднього стану.

9. Особливі судочинства.

Особливі судочинства тобто процесові відхи-
лення від загальних постанов виникли внаслідок окремих вимог
передовсім в процесах карному, межовому і деяких інш. Найза-
мітнішою формою особливого судочинства карно-
го була скрутінія, зближена до західно-європейсь-
кого інквізиційного процесу, але в куди ладнішому й
гуманнішому виді. На доручення суду переводили скру-
татори слідство в найважчих злочинах на місці чину. Вони пере-
слухували свідків в неприявності обвинувачених. Протоколи
зізнань були згодом єдиним доказом на розправі. Вистачало для
засуду само підозріння. Деякі відхилення від загальної процеду-
ри виявляє знаний з попередньої доби звод і процес в ви-
падку, коли злочинця зловлено на гарячому вчин-
ку. При межовому процесі судова дія відбуваєть-
ся на предметі спору. Вирок виданий там же зараз виконувано. Апе-
ляційна розправа відбувалася також на ґрунті, в приявності суд-
дів, які видали оспорений вирок. Деякі відхилення від загально-
го процесу виявляли процеси домініяльній, жи-
дівській (для жидів) і духовній.

III. Д О Б А   Г Е Т Ь М А Н Щ И Н И.

I.   О с н о в и .

Головні джерела процесу цієї доби є ті ж, що в добі попередній. Але процесуальне право підпало значним змінам, передовсім в наслідок зміни судоустрою краю та в XVIII ст. під впливом застарілого формалістичного процесу російського.

Прикметою процесу Гетьманщини є його одність для всіх верств населення та усіх (з малими винятками) судів. Хібною є дальше невідокремлення кримінальних і цивільних процесуальних норм. Мимо збереження диспозитивності сторін, суд являється вже в значній мірі диспозитивним процесуальних дій й часто сам започатковує процес. Загальний обов'язок свідчення й майже модерне обмеження самопомочі ще збільшують роль і повагу суду. Мимо натиску російських членів судових колегій, зберігається засади усності і безпосередності, виключно до альтернативності усності або письмовості позову. Сторони дальше являються особисто, "персоналітер" на розправі і "слова в рот беручи" ведуть взаємні контроверсії. Явність розправи і виконання гарантує вимога приязності "пристойного числа" громадян. Формалістика, mimo російського натиску, була обмежена до крайніх меж. До негативних ціх цього процесу належить отримання судової і адміністративної влади в одніх руках козацької старшини та необмеження числа апелляційних інстанцій, що вельми проволікало спори.

2.   С т о р о н и .

С т о р о н а м и, тобто позовником, якого звали істець, челобитчик, жалоблива сторона, повед або актор, та підваним, зв. одвітчик, отпірна, одводна, підвана або обжалована сторона, могли бути всі, що мали судову спосібність. Позбавлені тієї були невільники, обезчещені, викляті церквою. Процесоюї спосібності, тобто змоги брати особисту участь в процесі були позбавлені малолітні /чоловіки до 13, жінки до 14 літ/ умово недужі, каліки /сліпі, німі, глухі/ і марнотратці. Їх заступали опікуни, куратори і батьки. Подружених жінок заступали мужі, незамужніх батько, заручених батько або наречений. Вдови виступали в суді самі. Підваних заступав пан. Крім цих обов'язкових заступників в сторони могли прибрати собі до заступства перед судом або до помочі виборних заступників, зв. адвокатами, пленіпотентами, патронами, прокураторами і повіреними. Могли ними бути тільки люди з незаплямованою честю, повнолітні, хрести-

яни, умово і фізично дужі, світського стану, та "грунтови", тобто маєтні. При письмовому уповноваженні ця остання вимога відпадала. Тодішні судові заступники поділялися на групи: професійних і випадкових, генеральних і спеціальних, законних, судових і виборних.

3. Започаткування процесу.

Започаткування процесу наступало з внесенням скарги. Її вносили позовник до рук судового писаря. Вона мала назву позов, чолобиття, або жалоба. Для позову існували точно встановлені вимоги, бо "позов всего судового поступка фундамент". Позов часто попереджувало опротестування порушення права перед місцевим судом. На поняття позову складалися два окремі акти: скарга покривдженого і позовний наказ суду. Скарга могла бути письмова або усна. Її слід було гнести до місцево- і особово- (станово-) властивого суду. В скарзі означували сторони, виводжували жалобу, тобто з'ясовували фактичний стан спору, подавали докази і формульовали домагання скарги. Визнавши скаргу задовільною, суд приймав її ("закрепу давав") та видавав позовний наказ, в якому крім означення сторін і з'ясування домагання позову (часом також фактичного стану) було візвання до сторін прибути на означений час до суду, або прислати уповноважених. В деяких карних справах суд розпочинав розправу з уряду. Коли пізваний не явився, суд відкладав розправу раз і другий. Щойно на третім році переводив розправу заочно. Неприятний позовник втрачав право вже на першому терміні.

4. Розправа.

Розправа розпочиналася викликом справи. Поцім суд доручав позовникові з'ясувати скаргу ("чолобиття заносити"), по чім слідував одвіт або одпор пізваного, який спершу обнімав формальні закиди ("і звинення"), а потім матеріальні ("збивання позову"), йдучи за порядком скарги. Оборону пізваного може позовник відкинути в так зв. "улиці і отцеві й" або "обличенню". Коли пізваний бажав, міг реплікувати, що звалось оправданням пізваного. Поцім суд переводив докази і, зачинивши розправу на неявному засіданні, видавав вирок.

5. Докази.

Докази мали назву доводів і отводів,

залежно від того, чи вони мали доказувати чи заперечувати певні факти або права. Суд приймав і переводив докази обох сторін, крім присяги, яку складала лише одна сторона. Суд визнавав ближчого до присяги, але був в'язаний нормами права. Звичайно ближчим був півзаний, але було багато винятків від цієї засади. Відомі були такі докази: признання, грамоти, свідки, присяга, оглядини і речені докази та допити на муках. Вони мало різнилися від доказів з попередньої доби.

Замітніші різниці були при вимогах свідків, якими могли бути тільки особи не менш 14 літ в цивільних і 20 в кримінальних справах, та не більше 70 літ. Жінки і нехристияни допускалися до свідчення лише з браку інших свідків. Звичайно було точно означене число свідків. Вимагалось більше ніж одного свідка ("голос єдиного - голос ніякий"); в ґрунтових процесах звичайно 7 або 9. Недостатнє число свідків уважалось за "полудоказ". В ґрунтових процесах крім звичайних свідків часто виступали так зв. с т а р о ж и л и, які репрезентували публічну опінію і були радше знавцями ніж свідками. В потребі переслуховувано свідків перед розпратою, що звалось с в і д о ц т в о м п о с т і й н о ї п а м'я т и.

П р и с я г у сторін допускалось звичайно в відсутності інших доказів, або при полудоказах. Її складала сторона зо своїми свідками, з яких певне число (звичайно 3) визначував до присяги противник. Суд давав стороні допущеній до присяги 3 дні до надуми. Присяга вирішувала процес, бо була "крайнім правд доводом".

6. В и р о к і й о г о в и к о н а н н я .

В и р о к видавав суд "по раді товариській (з суддями) вглянувши в право". Переголосовані члени суду могли внести вотум сепаратум. Вирок списувано. Вироки бували короткі або довгі. В обох вписувано сторони, тенор вироку ("децизія") і його мотиви та дату впису вироку в судову книгу. В широкх вироках був це поданий перебіг розпрати. В вирокі часто поміщувано "заруку", тобто кару на публічні цілі за порушення вироку. Вирок одну сторону "оправляв", а другу "обвиняв".

В и к о н а н н я м в и р о к у занималась сторона. Їй при цьому допомагали судові органи. В кримінальних справах вирок звичайно виконував сам суд. Виконання вироку припинявалось при умовному засуді, хібащо засуджений не додержав умов, під якими "вирок заложено".

7. О с к а р ж е н н я с у д о в и х р і ш е н ь .

О с к а р ж е н н я с у д о в и х р і ш е н ь відбувалось

шляхом апеляції, скарги на суддів і зновлення.

Апеляція, звана протестом, протестацією, апеляційним челобиттям і т.п. залежала від наявності різних вимог. Вона мусіла бути допустима (не допускалася напр. коли вирок смерто на письмових облігах, після присяги сторони, при вирокх з узнання, при гарячому вчинку), в свої часі заповіджена і в терміні внесена. Підставою апеляції могли бути закиди порушення формальних і матеріальних норм права, а також закиди фактичної природи й недокладности розправи. Апеляційний суд розглядав справу на основі актів, почім вирок змінював або потверджував. Лише в ґрунтових справах касував вирок, видаючи новий.

Скарга на суддів не багато різнилася від тієї скарги з попередньої доби. Її звичайно вношувало тоді, як суд апеляції не прийняв й замикав стороні дальший шлях процесу.

Зновлення було надзвичайним засобом зміни вже правосильного вироку. Це могло статися лише тоді, коли вирок видано завдяки підступові противника, або його заступника, напр., підкупства свідків, фальшивих грамот, тощо. Було знане також повернення до первісного стану, допустиме в кожній стадії процесу.

8. Окремі судочинства.

Крім цього загального процесу, право Гетьманщини знало ще деякі окремі процеси. Найзамітнішими з них були ґрунтовий процес, який переводили межові судді, або комісари, а згодом підкоморії на предметі спору, а далі процеси духовний, венслевий та процес Січі Запорізької.

ІУ. ЗВИЧАЄВЕ СУДОЧИНСТВО.

І. Розвиток.

Колись єдине, а згодом успішно конкуруюче з законом, звичаєве право відіграло в Україні особливо важливу роль. В силу змінливої політичної долі краю, йому судилася доля лучника поміж правопорядком державних періодів України, лучника остільки важливого, що органічно виростало з правосвідомости народу й вільного від чужих впливів і регламентацій. Розвиткові того права сприяв стародавній вічний устрій княжої України, а згодом, по упадку тієї, ретельно додержуваний бою до кінця 16 стол. консервативно-ліберальний принцип литовських господарів, задекларований ясно і переконливо в словах: "ми старини не рухаємо й новини не вводим". Великі литовські князі коли й інтересувалися звичаєвим правом українських земель, то тільки в позитивному напрямі, щоб його втягнути в систему державного правопорядку й поширити на населення цілого краю. І чимало звичаєвих норм одержало форму і санкцію державного закону. Пройняте традиціоналізмом право другої доби української державности продбжувало цю лінію й поруч закону далше стосувалося й розвивалося стародавнє українське звичаєве право, підпавши тільки незначним, примушеним вимогам зміненого життя, змінам. Це звичаєве право було таке сильне, що його повністю не зуміло усунути навіть вікове право займанців, і воно перетривало до сьогоднішніх днів.

Сказане відноситься зокрема до процесуального права. Процесуальні форми з природи речі більш других підпадали впливам народних мас, бо в усіх добах представники громадянства брали живу участь у судівництві. Багато звичаєвих процесуальних норм увійшло в систему державних процесів й втратило свій звичаєвий характер, а багато залишилося нормами звичаєвого судівництва. З уваги на це, тут будуть подані тільки найчужбіші риси звичаєвого процесу, а з його норм передовсім ті, що не сталися законом. Тамті були з'ясовані раніше. Повноту розвитку здобув звичаєвий процес у громадських **к о п и н х с у д а х**, які діяли до кінця 16 стол. паралельно з загальними судами.

2. Основи.

Основи звичаєвого процесу спіралися на засадах повної усності і безпосередности, широкої диспозитивности сторін, одности процесу для цивільних і кримінальних справ та поміркованого формалізму, при чому більшість інститутів цьо-

го процесу була зв'язана з точно встановленими й обов'язковими обрядами. Хоч звичаєвий процес був повний, тобто встановив формальні всі стадії устійнення й охорони права, від вступного слідства до виконання вироку, то все ж головною метою народнього суду було початкове слідство, яке мало за завдання встановити й поставити перед суд правопорушника та відшукати втрачене майно. Тому норми присвячені цим вступним процесуальним інститутам і цілям є в звичаєвому праві найширше розроблені.

3. С л і д с т в о .

С л і д с т в о переводжувано в випадку, коли правопорушник не був відомий. Засобами слідства були передовсім: а) гонення слідом, б) сок або сочення, в) звод, і г) слідчу копа.

а) Г о н е н н я с л і д о м відбувалося так, що покривджений взивав представників громади "людей і послухів" за княжої доби, або "гарячу копу" за литовсько-руської і разом з ними "гонить гарячим слідом", шукаючи злочинця. Ті, до кого слід заведе повинні "на слід вийти" і "слід вивести". Коли цього не вчинять повинні "платити шкоду, а собі винного шукати". За Гетьманщини гонення слідом звалось "п л я к у в а н н я м".

б) С о ч е н н я допомагало розшук злочинця, коли не було слідів. Допомогали в цьому сусіди. "С о к" тобто той, хто вказав злочинця ("сочив" на нього), одержував за плату, звану "просока". Його заяву вписувано в "список сококий".

в) З в о д переводжено тоді, коли втрачену річ віднайдено, але її посідач не признається до вини й вказує попередника, від якого правно набув річ. Цей "зародця" міг з черги вказати на дальшого попередника. Таке вказання називалося "з в о д о м". Інколи вказання йшло до "конечного зводу", інколи лише до "третього зводу". Тоді цей попередник (також званий зводом), платив власникові речі шкоду, а сам міг шукати своєї втрати, йдучи до "кінця зводу".

г) С л і д ч у к о п у силкувано, коли злочинця не вишукано, а підозріння падало на певне село чи околицю. Ця "копа" мала "межи собою винного шукати". Хто не вийшов на копу, платив шкоду, бо "невихід платить шкоду". На копі всі повинні оправдати себе, тобто "давати справу о собі", "чинити отказ", "облику", або "полику". Коли на трьох чергових копах не знайдено злочинця, репрезентанти села мусіли на останній "присяжній копі" "відприсягатися" від підозріння. Не зроблять цього, тоді громада "платить шкоду, а собі злодія шукає".

4. Розправа.

Коли виявлено злочинця, відбувається розправа. По з'ясованні позву пізваний мав "вивід слухний з себе чинити". Поцім суд переводив докази.

5. Докази.

Поміж доказами найхарактернішими були: а) лице, б) заклад, в) поволаання, і г) рота.

а) Лице м раніше вважалася покраща або привласнена річ, а згодом усякі безпосередні докази вини. Значення "лица" не лише в його доказовій силі, але й в тому, що наявність лица збільшує кару. "Приличного" злочина карали смертю. Важливою річю було забезпечити лише до розправи, що звалася "завіренням лица" і було зв'язане з різними обрядами.

б) Заклад, званий раніше "метанням", а згодом "лидачкою", або "викидщиною" уважався доказом, хоч на ділі був умовною карою, помітно льосового характеру. Сторона, мабуть бажаючи скріпити довіря суду до своїх заяв, пропонувала другу установити заклад. Неприйняття пропозиції доводило за раз до програ процесу. На випадок прийняття закладу сторона, яка програла процес, платила побіч правіку ще й закладену суму. Заклад відбувався у виді "ставлення (кидання, метання) шапки". Сторона, яка пропонувала заклад "ставила шапку", а друга, приймаючи заклад "приставляла шапку". Заклад завершувався піднесенням обох шапок урядовцем суду, який за те одержував оплату, звану "виметне". Заклад здійснювався також "ставленням ноги до ноги" або "голені до голени". Предметом закладу були гроші або інші речі.

в) Поволаання або обволаання було публічне і врочисте оповіщення факту збиття людини. Воно відбувалося над трупом збитого в часі похорону з метою закріпити в пам'яті населення факт збивства і знаки злочину, як та кож і особу злочинця. Поволував возний або інший судовий урядовець. Він складав про те заяву до судових книг, напис з яких був згодом доказом на розправі. Цим поволаання збликується до доказу, яким на ділі не було.

г) Рота або присяга сторін і свідків зв'язана з багатом обрядовістю. Звичайно сторони самі погоджувалися, хто має зложити присягу. Той, хто "ниле за присягу" і той, що мав "вести присягу", мусіли зв'язатися на визначений судом термін і виконати всі обрядові дії, інакше тратили процес. Коли обі сторони "бралися до присяги", суд погодив льосування.

6. Вирок і його виконання.

Після розпрати суд видавав вирок. Інколи в литовсько-руській добі суд передавав справу до тирокування городському суду. Екзекуцію зразу переводив звичайний суд, згодом пан або городський суд. Апеляція на тироки громадських судів йшла в княжій добі до князя, а в добі литовській до городського суду, який міг вирок змінити, або скасувати і передати громадському суду для нового розгляду.

-ooooooooooo-

-----000-----

=====
K A P H E П P A B O

И P Y T A Ч A C T И H A

КАРНЕ ПРАВО

I. КНЯЖА ДОБА.

I. Розвиток.

Найстаршою добою в розвитку карного права вважається доба сакрального права, коли злочин був порушенням Божого порядку й зневагою Бога, а кара - жертвою, метою якої було переіпросити Бога за непошанування його волі. Цій добі на зміну прийшла доба приватної розплати, спертої на власну силу і допомогу ширших чи вузких суспільних груп, головною формою якої була кривава помста.

Українське карно право історичної епохи вже має за собою добу сакраментального права. Воно ще сильно стоїть на ґрунті самопомоги й визнає криваву помсту як головний інститут карного права, але в межах ранньої княжої доби підпадає постійним змінам, проходячи періоди а) помсти, б) викупів, (композицій) і в) державних кар. Два перші періоди є періодами приватного карного права, коли судочинство і реакція на злочин були віддані пошкодованому. Реформа кн. Володимира Великого з 996 р. започаткувала новий період публічного права, в якому судочинство поступово переходить у відання держави, яка за злочин накладає публічні карі.

Ці переміни проходили поволі, і різні періоди розвитку, хоч різко від себе відмінні входили один в один й ще довгий час існували побіч себе й стосувалися в практиці водночас дві різні системи.

Головніші переміни в карному праві княжої доби привели дві реформи. Реформа князя Володимира Великого в 996 р. замінила приватне право у право публічне, вводячи на місце приватних викупів за злочин /вири/ державні карі. Злочинець платить виру вже не пошкодованому або його рідним, але державі, що не порушує його обов'язку дати їм відповідне відшкодування. Другу важливу зміну в карне право ввели в половині XI ст. сини

кн. Ярослава Мудрого - Ізяслав, Святослав і Всеволод (1054 - 1068), які скасували право помсти, зобов'язавши пошкоджених або їх близьких задовільнитися виключно відшкодуванням та державною карою вири, що їй підпадав злочинець.

2. І д е о л о г і я .

І д е о л о г і ю тодішнього карного права визначають ідеї людяності, рівності перед правом, пошанування гідності людини, її честі і свободи, а далі перевага публічно-правного елемента над приватно-правним, та зрозуміння значення волі людини. Не визволившись ще з панівної у ранньому праві всіх народів теорії висліді, карне право цієї доби визнає вже значення волі й вимагає при деяких типах злочинів суб'єктивної вини злочинця. В ньому вже слідно розрізнення емісної вини (*dolus*) від вини немісної (*culpa*) та вини від випадку (*casus*). Це право знає різні ступені притимності і різне насиллення злочинної волі. Поняття намагання, афекту і вищої сили та інститут необхідної оборони визначають з поданими раніше ознаками, який шлях проробило карне право княжої доби від ранньої теорії висліді до панівної теорії теорії волі. Але хоч тодішнє право жвавило певні елементи суб'єктивізму і індивідуалізму, панівною таки осталася конструкція акцесорійної вини. Збереглася також, хоч і обмежена, збірна відповідальність громади (верви) за злочини, сповнені на її території.

3. З а г а л ь н і п о с т а н о в и .

С у б'є к т о м злочину могла бути тільки особа, обдарована привинимістю, тобто здібністю пізнати фактично й правне значення вчинку та керувати своєю поведінкою. Не міг ним бути ані мертвий предмет, ані тварина, ані невільник, бо він не вважався за особу, тільки за річ. Відповідальність за невільника (з правила цивільну) ніс його пан. Не існувало різниць ні щодо жінок, ні щодо чужинців.

О б'є к т о м злочину могла бути вільна людина без різниці статі, походження чи державної приналежності. Чужинці навіть користувалися деякими полегшеннями в процесі. Об'єктом злочину не могли бути ні невільники, ні виняті з-під права. Зате повнотою карно-правної охорони держави користувалися півнільні закупи. Під скріпленою охороною стояли княжі урядовці, інколи також жінки.

4. Злочини .

Злочин називано "обидою", тобто кривдою, що вказує на давні часи, коли злочин вважався тільки приватним пошкодженням людини або її майна. Але згодом злочин вже вважається також порушенням публічного правопорядку й тому крім обов'язку відшкодування приватної кривди, злочинець підпадає ще державній карі. Злочини можна поділити на 2 групи: 1) злочини проти приватних і 2) публічних інтересів.

1) Злочини проти приватних інтересів поділяються на злочини проти: а) життя, б) тіла, в) честі й свободи та г) майна одиначі.

а) Злочини проти життя людини поділяються на намісні і ненамісні. Намісні розрізняють вбивство з надумою (розбій) і без надуми. Вбивник з надумою називався розбійником, а без надуми убійником, головником або боввиком. Особливим родом вбивства - це намірене пошкодження тіла зо смертним вислідом. Воно карається легше, подібно, як вбивство власної дружини чоловіком, мабуть з приводу подружжя зради. Деякі вбивства були безкарні, напр. вбивство нічного злодія, вбивство внаслідок провокації або реторсії.

б) Злочини проти тіла поділяються на злочини каліцтва і пошкодження здоров'я. Колись каліцтво було зрівняне з вбивством. Згодом тільки важке каліцтво було каране нарівні з вбивством карою вири. Пошкодження здоров'я також поділялося на 2 категорії: важкого, караного 12 гривнями продажі і легкого - 3 гривнями.

в) Злочини проти честі і свободи каралися особливо важко. Напр. удар мечем в піхві або рукояттю був караний вчетверо важче (12 гривен) ніж удар гострою стороною меча (3 гривні). Були знані тільки реальні злочини проти честі, вербальних пам'ятники не знають. Звідси трудність в розрізненні злочинів проти честі від злочинів проти тіла. Удар вважався злочином проти честі, коли був спрямований проти певних частей тіла (лице, борода, вуси) або був заподіяний образливими предметами (рукоять меча, меч в піхві, ріг, чаша, батіг). Під окремою охороною була честь жінки, за яку інколи карано вирою, отже карою за вбивство. До злочинів проти свободи належали продажі пірсвобідної людини в повну неволю та безправне ув'язнення свобідної людини. Ці злочини були zagrożені найвищою карою продажі.

г) Злочини проти майна знали кражу, звану тат'бою, розбій тобто грабунок, примаснення загублених речей або втікача - невільника, безправне користування чужими речами, злбне пошкодження чужої рухомої речі до порушення

меж включно, підпал, обман і деякі інші. Найважче караними були підпал і професійна кража в випадку рецедиви, а саме карєю потоку і розграблення. Інші злочини були карані продажною.

2) Злочини проти публічних інтересів можна поділити на злочини, спрямовані проти інтересів а) суспільности і б) держави.

а) Зпоміж злочинів проти суспільности були в той час знані злочини проти релігії, родини і моралі.

Злочини проти релігії є зв'язані з панівною релігією. Заховалися згадки про релігійні злочини з поганських часів. В той час карі піднадали ті, що приймали чужу віру (напр. християнство), не сповняли наказів панівної релігії (напр. дати дитину в жертву богові і т.п.). Згодом після охрещення України, найчастішим протирелігійним злочином було прив'язання до поганської віри. Злочини ці спиралися на постанови церковних уставів. Найпопулярнішими були злочини чарівництва, званого зеленничеством, або чародіянням, волхування, грабування трупів, зневага предметів культу.

Зпоміж злочинів проти родини слід назвати загальні злочини, як вбивство, кража і т.п. поміж подружжями, а далі: двоєженство, дломужжя, кровосумішність, подружня зрада, опущення подруга і т.п.

Злочини проти моралі були знані в формі згвалтування, скотоложства, тощо.

б) Злочини проти держави в силу обставин майже не виникнули. Не було знане ані поняття княжого маєстату і його зневаги, ані головної зради. Зате є вже зарисоване поняття зради краю (змова з ворогом) та є відомі злочини проти виміру справедливости та проти публічного ладу і спокою.

5. К а р и .

К а р а мала назву наказання і м е с т ь. Ця остання назва вказує на її давнє походження, яке сягає доби приватної розплати. Наказання виявляє вже новіші тенденції карного права, згідно з якими кара має за завдання покарання і поучення злочинця. Часово найранішою карою була 1) помста, згодом її місце заняли 2) грошові викупи, які з черги були заступлені 3) публічними карами.

1) П о м с т а не вичерпувалася в бажанні відшлати за поне-

сену шкоду, але вже в ранніх часах була інститутом охорони правного порядку, порушеного злочиним. В історичний час в Україні помста є вже значно обмежена і контрольована державою. Вона виступає зразу в виді до судової помсти, контрольованої судом по її виконанні, а згодом після судової помсти, яка є зближена до виконання пошкодованим вироку, винесеного судом. Помста в Україні мала лагідні форми. Не було примусу помсти. Смертна помста була допустима тільки за найважливіші злочини. Хоч зразу не заборонена державою, помста стала сама швидко зникати.

2) Грошіві викупи існували довго побіч помсти і були стосовані альтернативно, залежно від вибору пошкодованого. Цей реформа Ярославичів заборонила помсту. Величина викупу залежала від величини нанесеної шкоди. Її можна поділити на три групи: 3 гривні за пошкодження тіла і речей, 12 грив. за важке пошкодження тіла і 40 грив. (вира) за вбивство або каліцтво.

3) Публічні карі, які заступили композиційну систему можна поділити на три роди: а) поток і розграблення, б) вира і в) продаж. З ними паралельно в'яжеться приватно-правний обсяг відшкодування: при вирі - головництво, при продажі - урок. При потоці й розграбленні - це останнє, тобто конфіскація майна, яка постачає засоби для відшкодування пошкодованого.

а) Поток і розграблення це кара позбавлення особових прав і прав майнових. Покараного ставлено поза правом, проганяно з краю, а інколи, коли його майно не старчило на покриття шкоди, - поневолювано. Скофісковане майно йшло на покриття шкоди, а решта до княжої скарбниці. Цією карою карано найважчі злочини: підпал, професійне злодійство коней і розбій.

б) Вира - це найважча грошева кара за злочин вбивства і смертне пошкодження тіла. При певних умовах громада допомагає в заплаті злочинцеві (дика вира). Інколи платиться тільки "п о л у в і р у". З вирою зв'язане відшкодування, зване г о л о в н и ц т в о.

в) Продаж - це грошева кара за злочини не загрожені вищими карами. Її висота різна: 12, 3, і 1 гривні. Продаж стягалася до княжої скарбниці. Зв'язане з нею відшкодування зван. у р о к припадало пошкодованому.

Крім тричленної системи кар: поток - вира - продаж, карному праву тієї доби не зовсім чужою була кара смерти.

г) Смертна кара. Її ввів кн. Володимир Великий під впливом грецького духівництва. Але недовго потім замінив її грошевими карами. Не відповідаючи духовості населення, вона так і не прийнялася в Україні в домонгольську добу. Карне право тієї доби не знало також карі в'язниці, карі тілесної і ганьблячих кар.

II. ЛИТОВСЬКО - РУСЬКА ДОБА .

I. Розвиток .

Ввійшовши в склад Великого Князівства Литовського, українські землі зберегли свою культуру, втім і право, якого литовські господарі не порушували. Тому ця доба є продовженням попередньої доби. Але під впливом змінених обставин життя, зокрема під тиском західньо-європейських впливів, в кримінальному праві цієї доби довершуються помітні зміни, з яких одні можна вважати за поступ, інші за відступ взад в порівнянні з попередньою добою. Значний розвиток кримінального права привела краща систематика і докладніше окреслення злочинів, як знаних раніше, так і нових. Зате визнаний правом цієї доби пріоритет пошкодженого замість держави згл. публічного інтересу значно обнижує вартість цього права.

2. Ідеологія .

Ідейні основи кримінального права цієї доби далеко відійшли від права доби минулої. Право закинуло ідею рівності й поволі але консеквентно переходить на позиції станової нерівності. Вона позначається в кримінальному праві передовсім в пом'якшенні відповідальності за злочини шляхти й загостренні тієї для нешляхти. Кримінальне право помітно гострішає. Приймає за основу доктрину превентивності шляхом відстрашення як злочинця перед повторенням злочину (спеціальна превенція), так і загалу населення перед доконанням злочину (генеральна превенція), воно наслідує західньо-європейські взірці. До цього долучається ще відродження староорієнтальної талійної думки, яка вважала кару відплатою за гріх; кара повинна бути точно достаткова до висміду злочину. Зате зберегла свою давню вартість новага для честі і свободи людини, хоч в силу станової нерівності обмежилася до шляхетського стану. Вага волі злочинця і ступінь насилання тієї далі лежить в осередку питання вини і карі. З нових ідей позначаються в кримінальному праві засади: *Nullum crimen sine poena* і *nulla poena sine lege poenali*.

3. Загальні постанови.

Суб'єктом злочину може бути як і перше лише людина з повною або бодай частинною привинимістю. Повну привинимість здобувала людина зразу з 14, а згодом з 16 р. життя.

Об'єктом злочину могли бути ті самі особи, крім винятих з-під права, яких було можна безкарно вбити. Скрипленою правовою охороною втішались великокняжі урядовці та особи, які оставали під особливою охороною держави (охоронні глейти).

Для карної відповідальності вимагається правопорушення та вини злочинця. Винуватим стається правопорушник щойно тоді, коли в нього була свідомість безправності вчинку і воля його доконати.

З уваги на злочинну волю злочини поділяються на навмисні і ненавмисні, спричинені занедбанням. Винятком від вимоги привинимости є відповідальність, хоч і пом'якшена, умово-хворих, при чому право знає своєрідний випадок модерного поняття *actio libera in causa*. Загострення кар несе за собою рецедива і професійність злочинця. Значним поступом карного права являється вимога причинового зв'язку (кавзальності) між дією злочинця і її вислідом. Необхідна оборона гарантує безкарність вчинку. Намагання вже здецидовано підпадає карі, інколи навіть певні підготовні дії. Існує виразний поділ на головних злочинців і співучасників в злочину, поміж якими розрізнені учасники злочину, помішники і підмовники. Хоч кожний в засаді відповідає лише за власну вину, збереглися ще деякі сліди відповідальности за чужу вину чито родини (образа маєстату, зрада держави) чито сільської громади (крадіж). Інститути аналогії давности, званої промовчанням права, завершують загальний образ постанов тодішнього карного права.

4. Злочини.

Злочин, який мав назву кривда, збиток, виступок, вина, вважався передовсім порушенням правом береженої сфери приватних інтересів пошкодованого, а водночас актом насилля, непошанування права і порушення публічного спокою. Отож в нім пов'язані приватно-правний і публічно-правний елементи. Зпочатку панівний приватно-правний погляд на злочин уступав щораз сильнішаючому поглядові, що злочин є в першу чергу порушенням публічного правопорядку. Виникають нові публічні злочини і нові роди кар, приватне обвинувачення заступає щораз частіше публічне обвинувачення включно до застосування *actio popularis*.

Злочини поділяються на такі, що в першу чергу спрямовані проти:
I) публічних інтересів, які можна зосередити в трьох відділах:

а) злочинів проти маєстату, б) держави, і в) суспільности; та
2) проти приватних інтересів, які поділяються на злочини проти:
а) життя, б) тіла, в) честі і свободи, г) домашнього миру,
і г) майна.

1) З-поміж злочинів проти публічного добра на перше місце висувається а) злочин з неваги маєстату, до того часу незнаний українському праву. Цей злочин можна доконати усно, письмово і чинно. Найважчим видом того злочину є змова проти володаря та проти його життя і здоров'я та намагання усунути його з престолу, або зняти його стід по його смерті. За образу маєстату вважалася критика великокняжих розпорядків і вироків, невідповідна поведінка на дворі господаря, тощо. Ці злочини виникли коло ІВ стол. під впливом римського поняття *crimen laesae maiestatis*, вже раніше поширеного на Заході.

б) Злочини проти держави були вузько зв'язані зо злочинами образи маєстату. Назгал їх було небагато. До найбільш типових належать зрада краю (зрада посполита), втеча до ворога, повстання з метою заволодіння краєвого миру, передача ворогам твердині, замах на урядовців, передовсім суддів, звільнення в'язнів і т.п. Сюди долучується ще ціла група військово-воєнних злочинів, серед яких найзаметнішими є: втеча з поля бою, заволодіння спокою в поході, продаж і вивіз закордон до ворожих країв зброї, заліза, кос, іт.п. Сюди належать також злочини урядничі.

в) З-поміж злочинів проти суспільности варто назвати фальшування публічних грамот, виріб, переховування і вживання фальшивих печаток великого князя або урядів, фальшування монети і т.п. Наскільки вони вважалися небезпечні для обороту і господарки краю вказує неодмінна кара смерті "на горле огнемь" за ці гчинки.

З-поміж протирелігійних злочинів слід назвати злочин ересі, перемова християн на нехристиянську віру, держання нехристиянами християнських кормителюк і т.п. Не, карах за протирелігійні злочини, які помітно зменшилися, слідно наскільки збільшилася толеранція в релігійних справах. Інтересно відмітити, що право цього часу не знає колись так популярного злочину чарів і богохульства.

Зі злочинів проти родини треба назвати двоєженство, свідоме кровозмішання, зламання подружчої вірности, пірвання жінки з метою одруження і т.п. Під впливом церкви більшість тих злочинів була карана смертю.

З-поміж злочинів проти моралі на чоло висувається зводництво, каране урізанням носа, вух і губ, а при рецидиві - смертю, згвалтування, проституція, а то й всякі позаподружжі статеві зносини, однаково подружених, як і неподружених жінок і чоловіків. Кара за ці злочини була одна - смерть.

2) Злочини проти приватного добра спрямовуються передовсім проти а) життя людини, зван. мужебойством. Мужебойство поділялося на навіснє, яке могло прийняти форму важкого вбивства, та кваліфікованого або скритістю або особливо близьким зв'язком між вбивником і жертвою; звичайного вбивства і вбивства легкого, до якого, як воно не дивно, зачислялося вбивство власної дитини чи дитини вродженої поза подружжям. Навмисність вбивства проявляється в свідомості правопорушення ("ведоме") та в намірі спровокувати смертний вислід ("умисльне"). Скритовбивство вважалося за найважчий від вбивства. Момент скритості був і раніше дуже обтяжуючою обставиною. До легкого вбивства було зближене вбивство ненавмисне, передовсім внаслідок занедбаня. Позатим було відоме вбивство випадкове ("пригодне мужебойство"), цілком вільне від кари, подібно, як вбивство у власній обороні. Вбивника знали забієм або мужебойцем.

б) Злочини проти тіла мають також багато відмін, від яких залежить висота кари. Серед цих, за казуїстичною методою розрізнених, злочинів знаходиться навмисне, ненавмисне і випадкове пошкодження тіла, неспровоковане і внаслідок провокації (з чужого початку), явне і потаємне. Особливо гостро карається пошкодження тіла в двобою, який був заборонений. Обтяжує злочинця вжиття небезпечного або незвичного знаряддя злочину.

в) Злочини проти честі і свободи особливо навіяні духом становости. Коли норми відносно інших злочинів охороняють усі стани, з тим, що тільки межі і засоби тієї охорони є різні для різних станів, охорона честі прислугує лише шляхті, вхочачи в кодекс шляхетських вольностей. Ці злочини здійснювалися чинно і словно ("голими словами"), ці останні овно і заочно, за життя пошкодованого і по його смерті. Найважчими було наганення або приганення шляхетства та закид поза подружого походження. З уваги на гарантію незайманости шляхті, кожний замах на свободу шляхтича був гостро караний.

г) Злочини проти домашнього миру, звані "гвалтом", взорувалися на злочинах порушення кравого миру і були з ним вузько пов'язані. Наїзд на дім чи загороду вважався порушенням домашнього і кравого миру. Кара за ці злочини збільшається залежно від наслідків злочинів.

г) З-поміж злочинів проти майна можна назвати грабїж, крадіж, зван. "злодейством", яка поділяється на важку і легку, в залежності від вартости покражі (вище і нижче 4 кіп грошей), переховування і користування покражею, привласнення, порушення границь і спокійного посідання ("любите з спокійного держання"), пошкодження чужих речей, вимушення, обман, підпал і др.

5. К а р и .

З природи злочину, який є з одного боку порушенням Божого і людського закону, а з другого - порушенням приватного і публічного добра, виникає природа кари. Кара цієї доби - це комбінація композиційної системи (викупів) і публічних кар, а водночас і засіб виховання та поправи й покута за гріх. З погляду доцільності кару вважалося засобом безпеки суспільності перед злочинністю.

Зразу панівним був приватно-правний погляд на злочини, й тому реакцією на злочин було відшкодування, і лише при особливо асоціальних вчинках до нього доходила ще публічна кара. Згодом зміцнився публічно-правний погляд, і реакція на нього стала комбінацією відшкодування і публічної кари, при чому таки на першому плані остався інтерес одиниці. Але в не всіх злочинах поєдналися ці два погляди. Деякі з них вважалися даліше порушенням лише приватного добра і тому їх взагалі не загрожено публічними карами, а інші підпадали лише публічним карами, напр. злочини проти держави і її голови. З цього погляду злочини можна поділити на 3 категорії: приватні, публічні і мішані, чому відповідає поділ кар на 1) приватні і 2) публічні.

1) П р и в а т н і к а р и є найбільш оспореним питанням карного права цієї доби. Одні вважають їх звичайним відшкодуванням, позбавленим будьяких карних елементів, другі оцінюють їх як кари. Думаємо, що в цих карних заплатах поєдналися нерозривно оба елементи: відшкодування і кари, на що чимало доказів у пам'ятниках того часу. Ці заплати можна поділити на: а) головщину, б) нав'язку, в) вину, г) гвалт, і г) заклад або заруку.

а) Г о л о в щ и н а відповідає старій вирі і становить заплату за голову вбитого. Її висота вагається від 100 до 20 кіп грошей, залежно від суспільного стану вбитого.

б) Н а в ' я з к а виникла з "перев'язки", тобто звороту коштів лічення рани: лікарів і ліків. Тепер це була заплата за рани, побої, зневагу, зневагу чести і обмеження волі.

в) В и н а вказує на суб'єктивний бік злочину і є грошевою карою за пошкодження майна, плаченою як приватним особам так і великому князеві.

г) Г в а л т це була також заплата передовсім за пошкодження майна, плачена тільки пошкодованому. Сама назва вказує на карний елемент у вчинку пошкодження майна.

г) З а к л а д або з а р у к а це кара, в якій публічно-правний елемент кримінальний куди виразніший, ніж при других заплатах. На прохання загроженого злочинцем великий

князь видавав "заручний лист" з назначеною в ньому висотою карри (заруки) на випадок виконання погрози. Вона доходила величезної квоти 10.000 кіп. Хто не міг заплатити грошевої плати, був часово поневолюваний в цілі відробітку.

2) П у б л і ч н і к а р и можна поділити на карри: а) головні, б) додаткові і в) заступні.

а) К а р и г о л о в н і або стосуються самотійно, а часом в сполучі з карами побічними або карними заплатами; вони поділяються на карри: смертну, на тілі, на свободі, на честі і правах, заняття і конфіскату майна.

С м е р т н а к а р а, незнана в першій добі, була на початку доби цієї дуже рідко стосована. Прширилася під впливом жорстокого середньовічного права Заходу. Тією карою були загрожені деякі злочини постійно, а інші тільки при наявності обтяжуючих обставин. До перших належать злочини проти маєстату, держави, і суспільности, гвалтування і поривання жінок, грабїж, крадіж (рецидива або злоєлення на гарячому вчинку) і т.п. Цю кару стосовано до злочинців усіх станів, нею карано навіть шляхтича за вбивство посполитого. Часом смертна кара стосувалася альтернативно і від неї можна було викупитися грїшми. Були різні форми виконання смертної карри - від звичайного відрубання голови до четвертування і вбиття на палі.

К а р и н а т і л і, доволі рідкі за той час, прибирали вид відрубання рук, носа, вух, губ та биття бичами. За кражу карано злодія врізанням вуха, за протиморальні злочини врізувано губи і носа.

К а р и н а с в о б о д і стосувалися зразу як превенційний засіб задержання злочинця до розправи і езекуції вироку та як засіб вимушення, стосований до невинятних довжників. Щойно згодом ув'язнення сталося однією з кримінальних кар. Кара в'язниці поділялася на легку і важку в'язницю. Першу відбувалося в надземній частині в'язничої вежі (кара верхньої вежі), другу - в підземній частині (кара долішньої вежі). Межі карри: від 3-х тижнів до 1 року і 6 тижнів. Кожна кара була подільна через число три.

К а р и н а ч е с т і були становою карою шляхти подїбно, як карри на тілі - карою посполитих. На втрату честі міг присудити тільки володар. Вона позбавляла всіх привилеїв шляхетського стану. Подїбна в наслідках була втрата шляхетства. Карри на честі стосувалися передовсім за протидержавні злочини, зокрема військової натури, за зневагу володаря, за непослух судам і т.п. До цих кар можна причислити ц е р к о в н у п о к у т у та в і д п р о ж а н н я.

З а н я т т я і к о н ф і с к а т а м а й н а виступали інколи як самотійні, але частіше як додаткові карри і то передовсім при карах смертній і втраті честі. Сконфісковане добро йшло на по-

криття шкоди, а решта ставалася власністю держави.

б) К а р и д о д а т к о в і стосовано несамотійно, в зв'язку з карами головними. До них враховуються кари: прогнання з громади, позбавлення змоги спадкувати і церковну покуту.

в) З а с т у п н і к а р и були стосовані тоді, коли суд або засуджений не мали змоги виконати кари. Тут належали: вигнання і поневолення. В и г н а н н я, зване в и в о л а н н я м було часове або постійне. Ч а с о в е накладали звичайно за непослух судові, і воно мало характер засобу вимушення. П о с т і й н е виключало виволання з суспільности і ставило його поза всяку охорону права. Кожний міг його безкарно вбити і пограбувати. Зловленого суд карав смертю. Воно називалося в і ч н и м. П о н е в о л е н н я стосовано тільки для відробітку довгу. Коли довжник не міг відробити довгу впродовж свого життя, обов'язок відробітку переходив на його діти, але на час не довший ніж 7 літ.

III. Д О Б А Г Е Т Ъ М А Н Щ И Н И .

I. Р о з в и т о к .

З Люблинською унією 1569 р. на українських землях, прилучених безпосередньо до Польщі, введено частинно польське право, з-під якого вони звільнилися з відновленням Української Держави. Зміна соціального ладу, що його привела революція 1648 року, зробила насленню ближчим магдебурське право, чим станово-шляхетське польське право.

Але з нарастанням нової суспільної диференціації соціальний лад Гетьманщини повертається до давніх зразків литовсько-руської доби, і тоді відживають ідеї Литовського Статуту, норми якого й стаються основою діючого кримінального права. Під політичним тиском Росії помітним стається вплив російського права, якому відчинювали ворота російські члени верховних судових органів Гетьманщини. Вони й старалися ввести до українського кримінального права такі чужі йому влаштування, як "допит з пристрастієм," "суд по формі" і т.п. Цей вплив зміцнився від гетьмана Скоропадського. За гетьмана Розумовського було слідне намагання висвободитися від російського впливу і повернути до чистих джерел "прежнього права", але перешкодило цьому скасування гетьманства і інкорпорація України до Росії.

Отже розвиток кримінального права цієї доби можна поділити на два періоди, розмежовані першим чвертьріччям 18 ст. Перший - це період відвороту від ідей станового права литовсько-руської і польської доби та час прокладання власних шляхів, в оперті на звичаєве право і судову практику, другий - це час (добровільного) навороту до ідей попередньої доби і (примусового) просякання російських впливів. Для обох періодів спільним є явище опертя на давні правні книги, модифіковані шляхом практики, при повній відсутності нових законодавчих актів.

2. І д е о л о г і я .

Право цієї доби виявляє поглиблення поняття права і справедливості, кращу систематику і зручніше схоплення дефініцій поодиноких злочинів. Чи не найважливішими позитивами того права є його демократизація, хоч і в межах відродженого станового устрою, по -

глиблення значення в питанні вини і кари суб"єктивної теорії, зміцнення публічно-правного елементу та введення засобів безпеки і поправи, хоч і в як скромній формі. Зате рахунок цього права обтяжують як і раніше: неясність позицій карністичної політики, яка ввела з собою чималий хаос, як у системі кар, так і в їх кумулятивнім, часто бездушнім, стосуванні, та, зв"язане з тим, неусвідомлення поняття злочину і поняття та мети кари. Звідсіль ця доба є даліше добою дуалізму публічно- і приватно-правних принципів, що не дозволяє розмежувати між собою як публічного й приватного інтересів, так і публічних і приватних кар з одного боку, та кар приватних і цивільних консеквенцій зобов"язань *ex delicto* (відшкодувань) з другого боку. Суворість права, вельми лагіднена практикою, замикає цей реєстр негативних ціх карного права Гетьманщини.

3. Загальні постанови.

Суб"єктом злочину може бути тільки людина, однаково вільна, як невольна. Зарівно повні невольники, як кріпаки ("люди кріпостні") зберігали в карному праві людську особовість і поза випадками "приватних злочинів", за які їх переслідував власник на основі домініальної влади, їх карні вчинки підпадали під розгляд і покарання публічного суду.

Для відповідальности вимагалася наявність привинимости. Особи постійно або часово позбавлені змоги розуміти власні вчинки і ними керувати, тобто з хворобою інтелекту або волі, чи від уродження ("природні дураки"), чи то в наслідок умової недуги ("лишені ума"), чи в наслідок іншої недуги або хвилевого запоморочення алькоголем тощо, не визнавалися злочинцями й за свої заборонені вчинки не несли кари, або, як при запомороченні алькоголем, підпадали пом"ягненій карі і то тільки для прикладу іншим. Формально непривинимими вважалися чоловіки до 16 (в цивільному праві до 18) і жінки до 13 літ життя та старці, які внаслідок глибокої старости "приходять в дітоуміє" ("перестарілі").

Об"єктом злочину могли статися всі люди, без різниці стану, державної приналежности і т.п. З часом особи вищих станів стали користуватися збільшеною правовою охороною. Право охороняє також невольників, як перед нападом сторонніх осіб, так і перед самовою волею пана.

З уваги на злочинну волю злочини поділялися на на в м и с н і і н е н а в м и с н і. Зманий був також випадок ("случай"), який звільнював від відповідальности, хоч зберігався обов"язок дати відшкодування. Відповідальність об'єднували: провокація, виїмкова нужда, голод, логкодушність, малолітніх, намова, і т.п. Не підпадало карі діяння в не об"х і д н і й о б о р о н і; р е т о р с і я тільки об'легшу-

вала кару. Каральним було не лише сповнення наказаного чину, але й само намагання. Поміж злочинцями розрізнялося головних злочинців і співучасників, які нерідко були карані легше.

4. Злочини.

Злочини, називані звичайно проступством, злодіянням або кримінальним ділом, сформовані здебільшого за тією самою системою, що злочини попередньої доби. І їх можна поділити на 1) злочини проти публічного і 2) приватного добра.

В першій групі на чолі виступають злочини проти релігії і маєстату володаря, а в другій групі куди менше значення мають злочини порушення краевого і домашнього миру, що є вислідом браку анархічної шляхти і магнатерії попередньої доби.

1) Злочини проти публічного добра поділяються на злочини проти а) маєстату, б) держави, і в) суспільності.

а) Злочини проти маєстату є здебільшого ідентичні зі злочинами попередньої доби. Але на них вже помітні зміни, що сталися під впливом російського цезарепапізму. Крім випадків безпосереднього порушення маєстату, як замах на життя володаря, зневага його чести, критика його розпорядків, тощо, були знані й посередні, як невідповідна поведінка в приявності володаря або на його дворі і т.п.

б) Злочини проти держави, як зрада держави, зрада державних таємниць, передача ворогам міста чи твердині, вивіз у ворожий край воєнно-важливих продуктів і зброї і т.п. каралися найважчими, знаними праву, карами. Для деяких з тих злочинів були придумані окремі кару. Напр. за фальшування монети була кара залиття горла розтопленим словом. Сюди належать злочини службові, сповнені урядовцями в службі, та військові, сповнені в військовій службі.

в) До злочинів проти суспільності слід зачислити крім таких злочинів протидержавних як фальшування грамот і грошей, ще й злочини проти релігії, моралі і родини.

Зокрема протирелігійні злочини були карані дуже суворо. Можна думати, що це сталося під визначним впливом російського права, бо ж в попередній добі карне право виявляло дуже далеко посунену релігійну толеранцію. Замітнішими були злочини: богохульства, відступства від віри, чародійства і волшебства. Вони були карані "смертю прямою" (звичайно палені живцем), а в легших випадках "смертю політичною" тобто

втратою прав, вигнанням і карою на тілі.

До протиморальних злочинів належать: зводництво, з метою наживи, гвалтування жінок, кваліфіковане гвалтування малолітніх без огляду на стать, пірвання жінки, позаподружні зносини і т.п. Кари за ці злочини вагалися між кваліфікованою формою смерти і публічним биттям різками.

Зо злочинів проти родини слід назвати подружню зраду, якої можуть допуститися обоє подруги, свідоме многоженство і кровозмішання, зірвання плоду, вбивство і покинення нешлюбної дитини, і ін. Нараються ці злочини дуже важко. Звичайно відрубанням голови. Муж може безкарно вбити "прелюбодія", зловленого з дружиною на гарячому вчинку подружньої зради.

2) Злочини проти приватного добра поділялися на злочини проти а) життя, б) тіла, в) честі і свободи та г) майна.

а) Злочини проти життя людини названі убийством, поділялися на на в м и с н і і н е н а в м и с н і, а на в м и с н і на вбивство важке і легке. На важкість злочину впливала станова нижність суб"єкта в відношенні до об"єкту злочину, особистий зв'язок між ними (родинний, службовий), тайність вжиття насилля, рід вжитого знаряддя, поря, в якій злочин стався і т.п. Обтяжуюче діють моменти надуми і особливе насиллення злочинної волі, яке приймається напр. при вбивстві батьків. Рецедива і професійність дуже загострюють кару. Вбивство було каране смертю. Від кваліфікації вбивства залежав вибір роду смертної кари. Ненавмисне вбивство було засадничо також каране смертю, але звичайно можливо гуманно - відрубанням голови.

б) Злочини проти тіла поділяються, як вбивство, на на в м и с н і і н е н а в м и с н і, а на в м и с н і на к в а л і ф і к о в а н і і з в и ч а й н і. До них стосуються майже всі норми, що обов"язують при злочинах вбивства, лише кара за ці злочини є легша. Рідко приходить кваліфікований рід смертної кари, звичайно стосується найлегший, а нерідко стосується кару арешту, покути і т.ін. Ці злочини можна з уваги на вислід поділити на к а л і ц т в о, п о р а н е н н я і п о б и т т я.

в) Злочини проти честі і свободи розвинулися зокрема широко в другій половині доби по цім, як оформилися стани. Допомогла при цьому ще не забута погігнстю вага шляхетської честі в Польщі і Литві. Тому посланови, що стосуються цих злочинів, сально спираються на норми Литовського Статуту. Але ця подібність відноситься лише до правничої конструкції тих злочинів, їх видів, і карних санкцій. Позатим наступила засаднича зміна незвичайно для характерна для суспільного устрою Гетьманщини: охорону честі поширено на ціле

населення, як козацько-шляхетське, так і нешляхетське: міщан і селян. Різниця поміж станами існує тільки ще в висоті на-в'язки за порушену честь, яка для вищих верств є вища.

Були знані зневаги чинні, письмові і усні. Письмові виступали то як звичайна зневага письмом ("пашквіль"), то знову як фальшиве обвинувачення перед судом. За "насильне, без суду і права" ув'язнення людини карано "самовільця" як в'язницею, так і грошевою карою, добачуючи в тім злочині порушення не лише приватного але й публічного інте-ресу.

г) Злочини проти майна, сформовані під переважним впливом систематики Литовського Статуту, клали в осно-ву розрізнення різних видів тих злочинів момент на-силля. Від нього саме залежить чи загарбання чужого майна буде кваліфіковане як розбій, крадіж чи при-власнення. Крадіж поділялася на важку і легку, передовсім з уваги на вартість покражі (межою є тут вартість 20 карб.), а даліше на умови кражі. За кражу була звичайно одна кара: смертна шляхом повішення, але стосовно і легші кари. Крім названих злочинів були ще поширені перевідни-цтво, тобто перехокування і користування покражою, обман, злоб-не пошкодження чужих речей, підпал, порушення мисливського і рибальського права, тощо.

5. К а р и .

Тому, що не було одноцілого й ясного погляду на природу злочин-ну, не було основно усвідомлено й поняття та призначення кари. Кара це і по-старому відплата та кара за гріх і водночас засіб поправи та відстрашення від злочинства. Звідси також бере своє джерело велика різноманітність тодішніх кар. Хоч публічно-прав-ний елемент помітно зміцнився, то все це не став панівним пог-ляд, що кожний злочин порушує гарантований державою правний лад, і тому кожний злочин є публічно-правним злочином і заслу-говує на публічну кару. З уваги на те, карна система Гетьман-щини даліше спирається на дуалізм 1) публічних і 2) приватних кар, побіч яких з "являється третя: кар -3) мішаних.

1) П у б л і ч н і к а р и поділяються на кари: а) головні і б) додаткові або побічні. В розрізненні цих груп є помітна труд-ність, бо право цієї доби визначається накопиченням більшої кіль-кості різних кар за один злочин так, що деякі по своїй природі головні кари виступають здебільшого разом з іншими і то часто з іншими головними карами. До таких кар належить кара на чести, кара конфіскації майна та кара заслання. З уваги на їх правничі ознаки вчислюємо їх до кар головних. Характерним для права цієї доби є факт неіснування заступних публічних к а р . Раніша заступна кара поневолення не існує в цій добі

і її заступає вислуга, яка належить до приватних кар. Друга заступна кара попередньої доби - виволокання змінилася в кару позбавлення чести, яка сталася карою головною.

а) Г о л о в н і к а р и поділяються на кару смертну, на тілі, на свободі, на чести і правах, конфіскації майна, заслання і дисциплінарні кару.

С м е р т н а к а р а висунулася на чоло публічних кар. Її стосується вже не лише за злочин проти держави і суспільства, релігії і моралі, але й при великому числі злочинів проти приватних інтересів. Процес загострення кар, що розвинувся на українських землях в 16 стол., пішов далі і вплинув на щораз частіше вживання смертної кару та ввів жорстокі форми тієї кару. Вона вживається за деякі злочини постійно, за інші тільки при наявності обтяжуючих умов, напр., потаємності, чи підступності. Бували передбачені випадки, коли смертна кара могла бути скасована на вимогу заінтересованих осіб. Її взагалі не стосувалося у відношенні до малолітніх злочинців, хлопців нижче 16, дівчат 13 літ. До її вищайших форм смертної кару належали: відрубання голови і повішення, при чім ця форма вважалася за найбільш ганьблячу. До к в а л і ф і к о в а н и х форм належить смерть через четвертування, спалення живцем, закопання живцем у землю, по шию, залиття горла розстопленим оловом. Поза цими родами смертної кару оставалася н а й в а ж ч а, якої закон не встійкував, залишаючи це судові. Вона звичайно являлася комбінацією різних родів смертної кару й мук. До особливостей смертної кару належить отримання тієї з ганьблячими карами по смерті злочинця.

К а р и н а т і л і поділяються під фізичним оглядом на кару б и т т я і к а л і ц т в а, а під моральним оглядом на кару з в и ч а й н і і г а н ь б л я ч і. Кару биття переводили прештовпі на публічному місці. Її звали публічним б о є м.

К а р и н а с в о б о д і сталися в цій добі однією з найбільш поширених кар. Їх стосується як кару г о л о в н і, рідко як д о д а т к о в і, а інколи й як з а с т у п н і. Позатим ув'язнення може бути з а с о б о м п р е в е н ц і ї і в и м у ш е н н я. Ув'язнення поділяється на кару в'язниці (тюрми) і кару а р е ш т у. Кара в'язниці є л е г к а, коли її відбувається в "тюрмі верхній" і в а ж к а, коли її відбувати в "тюрмі спідній". Кара тюрми вважається більш ганьблячою. До козацтва і шляхти стосовано радше кару а р е ш т у. Арешт був також часто засобом превенції і вимушення. Військовики відбували кару ув'язнення в своєму "армейському" або "арматньому" а р е ш т і.

К а р и н а ч е с т и і п р а в а х накладають тепер уже загальні суди, однаково щодо всіх верств населення. В цім є засаднича зміна цих кар в порівнянні з попередньою добою. Кара на чести має д в а щ а б л і: п о в н е в и -

няття з-під права і позбавлення деяких громадянських прав, втім усіх прав почесних. Повне позбавлення прав рівнялося з цивільною смертю і навіть мало таку назву. З ним часто стосувалося смертну кару.

Конфіскація майна приходиться найчастіше в випадках стосовання потрійної кари: позбавлення життя, честі і майна.

Заслання, називане зсилкою, знане з ранішого часу, так і не прийшлося в Україні. Воно стосувалося дуже рідко і то здебільшого при релігійних злочинах. Щойно пізніше ця кара поширилася під впливом російським, коли заслання сталося політичним оруддям московського уряду в добу обмеження державних прав України. Заслання було часове або вічне. Стосувалося звичайно в парі з іншими карами, найчастіше з конфіскацією майна, втрати честі і карою на тілі.

Дисциплінарні кари стосувалися до урядовців та війська за порушення службових обов'язків. Засобами кари було відібрання уряду або обниження службових ступенів. В війську карали також арештом і бучами. Знала була кара сидіння на пушці.

б) Додаткові кари накладалися разом з головними. Були це: прогнання з громади, церковна покута, відкликання образи, публічне прохання прощення, церковне каяття і деякі інші.

Прогнання з громади розривало зв'язок з громадою хоч не позбавляло загалу громадянських прав. Воно звичайно стосувалося разом з головною карою публічного биття.

Церковна покута, звана епітемією звичайно стосувалася при випадках проїдення 10-тилітньої давности, яка забезпечувала некаральність злочину. Щоб злочинець не оставався без кари, як засобу поправи, його посилено до монастиря на покуту. Тоді ця кара змінялася в кару головну. Як побічна, вона звичайно стосувалася при злочині переступлення меж необхідної оборони і деяких інших.

Відкликання зневаги, відоме на Заході ревокаціо (revocatio), було стосоване при важких зневагах. Зневажник повинен був публічно в суді відкликати зневагу, додаючи, що він "того не говорив, не лгав і лаяв як песь".

Публічне прохання прощення накладалося також на зневажників. Воно відбувалося в суді і його інколи попереджала своєрідна пімста: биття злочинця по лиці.

Церковне каяття є засобом поліпшення злочинця.

Його накладали за особливо важкі злочини проти родини і людськості. Воно повторялося 4 рази в рік у великі свята. Стоючи в церковних дверях злочинець явно визнавав свою провину.

2) П р и в а т н і к а р и мали передовсім за завдання задовольнити пошкодованого, покаравши при тому злочинця. Були це грошеві заплати, з яких одні йшли пошкодованому, а другі або пошкодованому або державі або обом по-половині. Тому поділяємо їх на к а р и п р и в а т н і і п р и в а т н о - п у б л і ч н і. Приватні карі поділяються на карі а) г о л о в н і і б) з а с т у п н і.

а) Г о л о в н і п р и в а т н і к а р и обнимають такі грошеві заплати: головицна, заплата за каліцтво, порочення, ув'язнення і інш. "обида", які можна назвати заплатаю за обиду, та нав'язка за "безчестя", тобто за порушення чести.

Г о л о в щ и н а є приватною карою за вбивство, за основу якої прийнято вартість голови козацького стану людини. Головицна для різних станів була різна. Навіть у межах того самого стану були значні різниці. Висота головицни вгалялася від 120 карб. до 24 карб. Часто її платилося в подвійній висоті, напр. за вбивство жінки, уридодів і т.ін.

З а п л а т а з а о б и д у накладалася у різній висоті в залежності від вислуду злочину і стану пошкодованого. Вона була точно встановлена тарифою і вгалялася між 60 і 4 карб. Вона інколи подвоювалася.

Н а в ' я з к а з а б е з ч е с т я не є вже становим привилеєм, але охороняє честь усіх громадян. Вона є порівняючи дуже висока, бо вгається між 120 і 2.40 карб., що підкреслює високу ціну людської чести, лище незмінне від ранніх історичних часів.

З а с т у п н і к а р и стосувалися тоді, коли злочинець не був спроможний заплатити наложеної на нього грошової карі. Були це відслуга і арешт.

В і д с л у г а заступила колишнє поневолення. Вона стосується до цивільних зобов'язань, як і до тих, що виникли з цивільних оборудок, так тих, що виникли ex delicto, а також до грошевих кар. Сторонні особи могли допомогати должникові відслугувати кару.

А р е ш т, хоч по своїй природі був карою головною, знаходив пристосовання як кара заступна при карях грошових, однаково приватних, як і публічних. Час ув'язнення був визначений законом або судом.

3) П у б л і ч н о - п р и в а т н і м і ш а н і к а р и - це карі, які стоять на грані між карями публічними і приватними і поміщають в собі обидва елементи. Залежно від обставин,

зміцнюється один або другий елемент, і кара може прибрати вид виключно публічної або приватної кари. До цих кар належать а) грошеві кари і б) зарука.

а) Грошеві публічно-приватні кари вживалися побіч таких приватних грошевих кар як головщина, заплата за обиду і нав'язка. Джерела називають їх різно: карою за гвалт, або насилля, карою за напад і грабіж, або коротко-штрафом. Інколи приходять давня назва вина. Ця кара відрізняється від інших грошевих кар своїм здецидованим карним характером. В ній нема ніякого елементу відшкодування, як при приватних карах. Вони накладаються при злочинах, при яких застосовано фізичне насилля і є власне карою за насилля. Цього характеру повновартісної кари не міняє факт, що ця кара йде в хосен пошкодованого. Автім вона часто йде в хосен держави або інших публічно-правних установ.

б) Зарука або заклад хоч виходить з приватної ініціативи сторони, має мішаний характер, бо половина заручної квоти йде в користь держави. Зарука могла сягати величезної висоти 20.000 карб.

6. Засоби вимушення, забезпечення і поправи.

Засоби вимушення, забезпечення і поправи доповнюють огляд кар на Гетьманщині.

І) Засобом вимушення був арешт. Він стосувався для вимушення грошевих заплат, відкликання зневаги й знеславлення і т.п.

Засоби забезпечення - це правні міри, що їх стосується для безпеки загалу перед небезпекою злочинності. Модерне карне право поділяє ці засоби генеральної й спеціальної превенції, при чому генеральна превенція має на меті відстрашити загал від доконування злочинів взагалі, а превенція спеціальна - забезпечити суспільство від окресленої особи злочинця, тобто від повторення ним злочинної дії.

Забезпечні засоби доби Гетьманщини можна поділити на засоби безпеки загального добра, якими є побіч смертної кари, заслання і нап'ятування, також вписання підозрілих осіб до так званих явочних книг та осіб засуджених до так зв. чорних книг. Ці книги є передвісниками сьгоднішніх реєстрів засуджених осіб. До цих засобів належить також віддача умово хворих або недорозвинутих під в'їдповідальний догляд.

Засобами безпеки індивідуального

д о б р а були: з"ясована вже з а р у к а і так зв. п о - р у к и. Ці останні були примінені, подібно як зарука, при небезпечних погрозах. Загрожений мав змогу опротестувати в суді погрозу й до 10 тижнів внести скаргу. Встановивши факт погрози, суд "віддає погрозника на поруки" надійним особам, які ручать за те, що він не виконає погрози. Коли винувник не може або не хоче дати порук, його арештують. Коли злочинець виконає погрози, тоді поручники обов"язані доставити його до суду і евентуально понести за нього грошові карі й інші заплати.

Засоби поправи можна добачати в церковному покаянні, яке пригадує стародавній інститут українського права так званої п о к о р и, поширеної передовсім в Галичині, і в ц е р к о в - н і й п о к у т і та в інституті у м о в н о г о п о - к а р а н н я. За засіб поправи можна вважати до певної міри також з а р у к у і п о р у к и, які діють поправно на "погрозника", відводячи його від виконання погрози.

